

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂMÎ BİLİMLER ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI

KUR'ÂN ve SÜNNETTE HAŞİR ve MAHŞER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Süleyman TOPRAK

HAZIRLAYAN
Emrah KARADUMAN

KONYA - 2013

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Emrah KARADUMAN	Numarası: 028106071005
	Ana Bilim/Bilim Dalı	Temel İslâmî Bilimler A.B.D. / Kelâm B.D.	
	Danışmanı	Prof. Dr. Süleyman TOPRAK	
Tezin Adı		Kur'ân ve Sünnette Haşır ve Mahşer	

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Emrah KARADUMAN

(İmza).

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Emrah KARADUMAN	Numarası: 028106071005
	Ana Bilim/Bilim Dalı	Temel İslâmî Bilimler A.B.D. / Kelâm B.D.	
	Danışmanı	Prof. Dr. Süleyman TOPRAK	
Tezin Adı		Kur'ân ve Sünnette Haşir ve Mahşer	

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Emrah KARADUMAN tarafından hazırlanan 'Kur'ân ve Sünnette Haşir ve Mahşer' başlıklı bu çalışma 17/06/2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Prof. Dr. Süleyman TOPRAK		
Prof. Dr. Ramazan Altıntaş		
Prof. Dr. Mehmet ERBEN		

ÖNSÖZ

Ölüm ve ölüm sonrası hayat ile ilgili sorular, inançlı-inançsız tüm insanların aklını meşgul etmekte, insanlar bu sorulara inançları ve düşünceleri çerçevesinde bir cevap bulmaya çalışmaktadırlar. İnsan fitratına paralel olarak, bu konu hakkında bulunan cevaplar göstermektedir ki; insanoğlu ölüm ile salt bir yokoluşu kabullenememekte, ölüm sonrası hayata, farklı şekillerde de olsa, inanma eğilimi göstermektedir.

İlkel kavimler ve hatta klanlar da dahil olmak üzere, tanrı inancı olan hemen hemen her din ve düşünce sisteminde, ölüm sonrası hayat inancına rastlanmaktadır. Bu konuda, en açık tasvirler ve ifadeler Kur'an-ı Kerim'de ve Hz.Peygamber'in hadislerinde geçmektedir. Kur'an-ı Kerim ve Sünnette ebedi hayatın dirilişle başlayacağı, dirilişi müteakip insanların mahşerde toplanmalarıyla devam edeceği bildirilmektedir.

Bu çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, haşir ve mahşer kelimelerinin sözlük ve ıstılah anlamları, naslardan yola çıkarak haşrin imkânı, keyfiyeti ve bu konudaki farklı görüşler ele alınarak değerlendirildi. İkinci bölümde ise, mahşerin özellikleri, tasviri, mahşerde insanların amellerine göre durumları, hesap – sual kavramları, amel defteri, mizan, sırat ve şefaât gibi konular, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet rehberliğinde ele alınmıştır.

Bu çalışmayı hazırlarken bana yardımcı olan, özellikle bu çalışmayı baştan sona okuyarak gerekli düzeltmeleri bizzat yapan, tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Süleyman TOPRAK hocama teşekkürlerimi sunarım.

Emrah KARADUMAN

KONYA, 2013

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Emrah KARADUMAN	Numarası: 028106071005
	Ana Bilim/Bilim Dalı	Temel İslâmî Bilimler A.B.D. / Kelâm B.D.	
	Danışmanı	Prof. Dr. Süleyman TOPRAK	
Tezin Adı		Kur'ân ve Sünnette Haşir ve Mahşer	

ÖZET

Haşir, insanların öldükten sonra Allah tarafından diriltilip bir meydana toplanmasıdır. Haşir inancı, imkân ve keyfiyeti noktasında Kur'ân-ı Kerim'de genişçe ele alınmıştır.

Kur'ân-ı Kerim âhireti, dirilişi ve haşri inkâr eden tüm düşünce, inanç ve fikirlere cevap vermektedir. Kur'ân-ı Kerim âhret hayatını tasvir ederken beş duyu ile algılanabilen tablolar çizmektedir. Gerek cennet gerekse cehennem hayatı, maddi misallerle tablolştırılmıştır. Kur'ân-ı Kerim, Sünnet ve İslam alimlerinin görüşleri haşrin keyfiyeti konusunda cismanî haşri teyit etmektedir.

Kur'ân-ı Kerim, öldükten sonra haşrin mutlaka meydana geleceğini haber vermekle yetinmez, haşir gerçeğini hiçbir delile ihtiyaç bırakmayacak şekilde, kendine has aklî ve mantıkî bir metodla ispat eder.

“Kur'an ve Sünnette Haşir ve Mahşer” isimli yüksek lisans tezinin amacı yalnızca konular hakkında âyet ve hadisleri toplamak değil, bu konular hakkında İslam tarihi boyunca yapılmış yorumları da göz önüne alarak, günümüz penceresinden bir bakış açısı geliştirmektir.

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Student's	Name Surname	Emrah KARADUMAN	ID: 028106071005
	Department/Field	Temel İslâmî Bilimler A.B.D. / Kelâm B.D.	
	Advisor	Prof. Dr. Süleyman TOPRAK	
Research Title		Hashr and Mahshar in Qur'an and Sunnah	

SUMMARY

Definition of Hashr in Islam is gathering or collecting death bodies at a square named Mahshar. In Qur'an, Hashr was handled widely in respect to its possibility and its property.

Qur'an answers to all the ideas, believes and opinions which deny afterdeath, hashr and resurrection. It like draws pictures those are sensible by five senses while it tells about afterdeath. Either heaven (Jannah) life and hell (Jahannam) life are clarified with physical examples in Qur'an. Qur'an, Sunnah and opinions of Islam Scholars, they all support corporeal resurrection idea.

Qur'an not only notifies about Hashr, but also it proves Hashr fact by its specific mental and logical methods.

The aim of the master thesis "Hashr and Mahshar in Qur'an and Sunnah" is not only collecting verses of Qur'an and hadiths, but also building a new outlook by considering Qur'an, hadiths and also all comments made by Islam Scholars during whole Islamic History.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR.....	viii

BİRİNCİ BÖLÜM

HAŞRİN İMKÂNI ve MEYDANA GELMESİ

A. HAŞİR VE MAHŞER KELİMELEİNİN AÇIKLAMASI	2
Lugat ve İstılah Olarak Haşir ve Mahşer.....	2
B. HAŞRİN İMKÂNI ve KEYFİYETİ.....	3
Kur’ân-ı Kerim’de Haşrin İmkânı.....	3
C. HAŞRİN KEYFİYETİ.....	6
1. Ruhanî Haşir	6
2. Cismani Haşir.....	9
3. Haşrin Keyfiyetiyle İlgili Değerlendirme.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

MAHŞER

A. MAHŞERİN ÖZELLİKLERİ	16
1. Mahşerin Fiziki Özellikleri.....	16
2. Mahşer Yeri	16
3. Mahşere Gidiş	17
B. MAHŞERDE İNSANLARIN DURUMLARI	19
1. Mahşerde Kâfir ve Günahkârların Durumları.....	19
a. Kör, Dilsiz ve Sağır Olarak Haşredilmeleri	19
b. Bedenlerinin Aleyhlerine Şahitlik Etmesi.....	20

c. Mahşer Günü Secde Edememeleri.....	22
d. Birbirleriyle Tartışmaları	22
e. Taptıkları Varlıklarla Tartışmaları.....	25
f. Pişman ve Çaresiz Olmaları.....	28
2. Mahşerde Müminlerin Durumu	29
a. Cennetin Müminlere Yaklaştırılması	29
b. Yüzlerinin Parlaması ve Rahat İçinde Olmaları.....	31
c. Mahşerde Gölgede Olmaları.....	32
d. Mahşer Günü Dost Olmaları	34
C. MAHŞER AHVÂLİ	35
1. Hesap ve Sual.....	35
2. Amel Defteri	39
a. Amel Defteri Sağından Verilenler	43
b. Amel Defteri Solundan/Arkasından Verilenler	44
3. Mizan.....	44
4. Şefaât	47
5. Havz-ı Kevser	50
6. Sırat	52
SONUÇ.....	54
KAYNAKÇA.....	55

KISALTMALAR

age	: <i>Adı geçen eser</i>
agm	: <i>Adı geçen madde</i>
as	: <i>Aleyhisselâm</i>
b.	: <i>Bin</i>
c.	: <i>Cilt</i>
çev.	: <i>Çeviren</i>
Hz.	: <i>Hazreti</i>
İst.	: <i>İstanbul</i>
md.	: <i>Maddesi</i>
s.	: <i>Sayfa</i>
TDV	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı</i>
Ts.	: <i>Tarihsiz</i>
v.	: <i>Vefatı</i>
vb.	: <i>Ve benzeri</i>
vs.	: <i>Ve sâire</i>
Yay.	: <i>Yayınları</i>

BİRİNCİ BÖLÜM

HAŞRİN İMKÂNI ve MEYDANA GELMESİ

A. HAŞİR VE MAHŞER KELİMELERİNİN AÇIKLAMASI

Lugat ve İstilah Olarak Haşir ve Mahşer

Haşir, “h-ş-r” kökünden türemiştir. Haşir sözlükte, *bir araya getirmek, toplamak, sevk etmek, bir topluluğu bulunduğu yerden zor kullanarak bir meydana toplamak* manalarına gelmektedir. Haşir, dini bir istilah olarak; *kıyâmet gününde yeniden diriltilen bütün varlıkların hesaba çekilmek üzere bir meydana sevk edilip toplanmasını* ifade etmektedir. Haşir kıyâmet halleri arasında ba’stan sonra ikinci merhaleyi oluşturur ve *hesap görüldükten sonra cennet veya cehenneme sevk edilip dağıtmak* anlamında neşirin karşıtı olur.¹

Haşirle ilgili farklı tanımlar da yapılmıştır: Gazzâlî (v.505/1111) haşirden kastın, *yaratmanın tekrarı* olduğunu belirtirken², Râzî (v.606/1210) haşrin, *bedenin dağılan parçalarının toplanması* anlamına geldiğini söyler.³ Her iki tarifi birleştiren el-Harputî’nin tarifi ise şöyledir: *“Ölenin dağılan cüzlerini toplayıp, hayatı iadeyle diriltmektir.”*⁴ İbnü’l-Hümmam (v.861/1457) haşri halkın önce hesap görülecek mevkiye, sonra da cennet ve cehenneme sevkleri olarak tarif etmektedir.⁵ Haşir, İslam alimleri tarafından farklı yorumlarla açıklansa da genel kabul, insanların öldükten sonra Allah tarafından diriltilip bir meydana toplanmasıdır.

Kur’ân-ı Kerim’de haşir, *dünyadaki sürgün* manasında olmak üzere iki defa geçmekte, ayrıca aynı kökten türeyen isim ve fiil türevleri de kırk bir âyette geçmektedir.⁶ Kur’ân’da haşir, hem cem⁷ (toplanma) hem de sevk⁸ anlamında kullanılmıştır. Kur’an, ba’sten sonra yaşanacak olan haşri, ba’s de dahil olmak üzere, haşirden önce ve sonra yaşanacak her şeyi içine alacak genişlikte kullanmaktadır.

¹ Toprak, Süleyman, “Haşir” md., TDV İslâm Ansiklopedisi., İstanbul, 1997, XVI, 416

² el-Gazzâlî, el-İktisad fi’l-İtikâd, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1988, s.170

³ er-Râzî, Fahrüddin, el-Muhassal, Çev.: Hüseyin Atay, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 2002, s.263

⁴ el-Harputî, Tenkihu’l-Kelâm, Dersaadet, ys., s.328

⁵ İbn Hümmam, Kemal, el-Müsâyere, Çağrı yay., İst., 1979

⁶ Abdülbâki, Fuad Muhammed, el- Mu’cem, “Hşr” md.,

⁷ Yunus 10/28; Furkan 25/17; Neml 27/17

⁸ Tâhâ 20/102

“O’na (Allah’a) haşrolunacaksınız.”⁹ ifadesi bu genişliği göstermektedir.

Haşir, İslam düşüncesinde de özellikle Kelamcılar tarafından âhiretteki dirilişin (ba’s, neşir, meâd) isimlerinden biri olarak öne çıkarılmıştır. İslam Felsefecileri aynı konuyu tartışırken, daha ziyade meâd kelimesini kullanmışlardır.

Varlıkların âhirette toplandıkları yere mahşer, mevkıf veya arasât denir.¹⁰ Mahşer, mevkıf, arasât ilk devir kelâm kaynaklarında ve daha sonraki bazı eserlerde kıyâmetin kopmasından sonra diriltilecek olan insanların dünyada yaptıkları bütün fiillerden sorguya çekilmek üzere sevk edilecekleri yerin adı olarak kullanılmıştır.

Kur’an, insanların kabirlerinden çıkacağını,¹¹ kıyâmette yerin dümdüz yapılacağını, onda hiç bir eğrilik ve yükselti olmayacağını dile getirmektedir.¹² Eş’arî (v.324/935), insanların mevkıfte duracağını ve hesaba çekileceklerini ifade etmektedir.¹³ Râzî, arsatu’l-kıyâme (kıyâmet arsası/alanı), tabirini de kullanmaktadır.¹⁴

B. HAŞRİN İMKÂNI ve KEYFİYETİ

Haşir inancı, imkân ve keyfiyeti noktasında Kur’ân-ı Kerim’de genişçe ele alınmıştır. Kur’ân-ı Kerim âhireti, dirilişi ve haşri inkâr eden tüm düşünce, inanç ve fikirlere cevap vermektedir. Kur’ân-ı Kerim değişik metodlarla âhiret hayatını ispat eder, yaratmaya dikkat çeker, Allah’ın ilmine ve kudretine işaret eder. Ebedi hayatın mümkün olduğunu ve olması gerektiğini anlatır.

Kur’ân-ı Kerim’de Haşrin İmkânı

Âhirete iman, Allah’a imanla birlikte tevhid inanç sisteminin temelini oluşturmaktadır. Bu iki inanç unsuru, birlikte olduklarında bir değer ifade etmektedir;

⁹ Bakara 2/203; Enfal 8/24

¹⁰ Toprak, Süleyman, agm., 416

¹¹ Yasin 36/51; Kaf 50/44

¹² Kehf 18/47

¹³ el-Eş’arî, Ebu’l-Hasen el-İbâne, Beyrut, 1990., s.21

¹⁴ er-Râzî, Fahrüddin, Mefâtihu’l-Gayb, Beyrut, 1990, XXXII, 60

âhiret inancı olmadığına, Allah'a iman da anlamını yitirmektedir. Çünkü inanç sistemindeki ilah anlayışı, adaletli ve hesap görücü bir ilah olmayacaktır; insan dünya hayatında yaptıklarının karşılığını alamayacaktır.¹⁵ Nitekim Kur'ân'da da âhireti inkâr etme, Allah'ı inkâr etme olarak değerlendirilmiştir.¹⁶

Kur'ân-ı Kerim, sıkça vurguladığı âhiret konusunu değişik açılardan gündeme getirmiştir. Çeşitli safhalarına geniş bir şekilde yer verdiği âhiret hayatıyla alakalı âyetleri, bize bilgi verme bakımından yeterlidir. Ölüm, kıyâmet, ba's, haşir, hesap, amel defteri, cennet, cehennem vb. konulardan, Kur'ân-ı Kerim bir çok sûre ve âyette bahseder. Kur'ân-ı Kerim'de haşirle ilgili bazı âyetlerde şöyle buyrulur:

*“Şüphesiz biz diriltir ve öldürürüz. Dönüş de ancak bizdir. Bu, bize göre kolay bir haşirdir.”*¹⁷

*“Gün gelecek, hepsini mahşerde toplayacak.”*¹⁸

*“Hepinizin sonun da toplanacağı yer, O'nun huzurudur.”*¹⁹

*“Sûr'a üfürülür, İşte bugün vadedilen gündür! O gün herkes beraberinde bir muhafız ve şahitle huzura gelir.”*²⁰

Kur'ân-ı Kerim'den öğrendiğimiz kadarıyla, sûr'a Allah'ın emriyle ilk üfürülüşte herkes ve her şey yok olacaktır. Sonra sûr'a, ikinci kez üfürülecek ve yaratılışın başından sonuna kadar gelip geçmiş herkes hayata döndürülerek haşir meydanında toplanacaktır. Mahşerde melekler, cinler ve insanlar dirildikten sonra hepsi bir yerde toplanacaktır.

Kur'ân-ı Kerim, mahşer gününde Allah'a hesap vereceğinin şuurunda olanları, Kur'ân'la uyarmasını Hz. Muhammed'e vahyettirmektedir: *“Kendileri için Rablerinden*

¹⁵ Paçacı, Mehmet, Kur'ân'da ve Kitab-ı Mukaddeste Âhiret İnancı, İstanbul, 1994, s.308

¹⁶ Râd 13/5

¹⁷ Kâf 50/43-44

¹⁸ Sebe 34/40

¹⁹ En'âm 6/72

²⁰ Kâf 50/20-21

başka bir koruyucu ve bir aracı bulunmaksızın O'nun huzurunda toplanmanın kaygısını duyan insanları onunla (Kur'ânla) uyar ki günahlardan sakınsınlar"²¹ Uyarı ve sakındırma ancak öldükten sonra ba's ve haşır gibi âhiret hallerinin vuku bulacağına inanan veya en azından böyle bir ihtimali göz önüne alan, bunun kaygı ve korkusunu hisseden kimseler üzerinde etkili olabileceği için âyette özellikle bunların uyarılması emredilmiş ve bu suretle tamamen inkâra sapanan kâfirleri, ateistleri vb. inkârcıları uyarmak için çaba harcamanın yararsız olacağına işaret edilmiştir. Zemahşerî (v.538/1144), uyarıdan yararlanması umulan zümreleri şöyle sıralamıştır:

- Müslüman oldukları halde yanlış işler yapanlar,
- Âhirete inanan ehl-i kitap mensupları,
- Ba's ile ilgili haberleri duyup da bunların doğru olabileceğini düşünerek kaygılanan müşrikler.²²

Hayvanların haşri hakkında Kur'ân'da âyetler vardır: *"Yerde yürüyen hayvanlar ve kanatlarıyla uçan kuşlar da ancak sizin gibi bir topluluktur. Kitapta Biz hiç bir şeyi eksik bırakmadık; Onlar sonra Rablerinin huzurunda toplanacaklardır."*²³ *"Yabani hayvanlar bir araya toplatıldığı zaman..."*²⁴ Mahşerde hayvanlar da haşrolunacaktır. Hayvanlar, Allah'ın sorularına cevap verdikten sonra toprak olacaktır. Zira onlara dünyada teklif yoktur. Mükâfat ve ceza, dünya hayatında kendilerine teklif yapılanlardır. Mükellef varlıkların toplanma sebebi hesap, hayvanların toplanma sebebi ise kısastır. Mu'tezile âlimleri hayvanların hesaptan sonra yok olmalarına katılmayarak hayvanların da devamlı kalmak üzere haşrolunacaklarını söylemişlerdir.²⁵ Kur'ân'da belirtildiğine göre mahşerde insanların ebedi hayatları konusunda şüphe yok iken, hayvanların durumu Yüce Yaratıcının takdirindedir. Allah isterse yok edecek isterse hayatlarını devam ettirecektir.

²¹ En'âm 6/51

²² Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, el-Keşşâf, Beyrut, 1947, II, s.16

²³ En'âm 6/38

²⁴ Tekvîr 81/5

²⁵ Gölcük, Şerafeddin; Toprak, Süleyman, Kelâm, Tekin Kitabevi, Konya, 2001, s.473

C. HAŞRİN KEYFİYETİ

Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber tarafından bize bildirilen haşrin keyfiyetiyle ilgili farklı görüşler ortaya konmuştur. Bazı alimler sadece ruhani olacağını, bazıları hem cismani hem de ruhani olacağını söylemişlerdir.

1. Ruhanî Haşir

Kur'an, açık ifadelerle ruhun emr-i ilâhîden olduğunu, ruh konusunda insana çok az bilgi verildiğini ortaya koymaktadır: *“Sana ruhtan soruyorlar. De ki: Ruh, Rabb'imın emrindedir. Size ruhtan çok az bilgi verilmiştir.”*²⁶ Ruhun, Allah'ın emrinden olması, Allah'ın yaratmasına dâhil olduğunu, onu Allah'tan başka hiç bir varlığın bilmediğini göstermektedir.

Kur'an, insanlara ruhla ilgili az bilgi verildiğini belirgin şekilde vurgulayınca kimileri, ruh hakkında konuşulmaması, yani ruhun tartışılmaması gerektiği fikrini savunmuş, Hz. Peygamber'in dahi bu konuda konuşmaktan menedildiği iddiasını öne sürmüştür. Ancak büyük çoğunluk, ruha dair konuşmada bir sakınca olmadığını belirtmiştir. İbn Abbas gibi ileri gelen sahabeler de ruh hakkında konuşmaktan geri durmamışlardır. Kur'an'ın ilk muhatapları ruhun varlığını ve ölümle birlikte bedeni terk ettiğini kabul etmektedir. Kur'an da bizzat ruh kelimesini kullanarak, onun varlığını ispat etmiş, ölümü de muhataplarının bakışıyla ele almıştır. Bu tespitler, öldükten sonra ruhun devamı anlayışının Kur'an'a aykırı olmadığını göstermektedir.²⁷

Bazı İslâm filozofları cesetlerin dirilmesi ve haşri gibi âhirete ait hakikatleri, halkın anlaması için yapılmış birer semboldür diyerek reddetmişler ve haşrin ruhanî olacağını söylemişlerdir. İslam Meşşâî filozoflarının cismanî haşir konusundaki tavırları, “madumun aynıyla iadesi”ni imkânsız görmelerinden ileri gelmektedir. Onlara göre çürüyüp yok olan (ma'dûm) bedenın âhirete aynıyla meydana getirilmesi mümkün değildir. Halbuki ruh bâkidir, onda değişiklik söz konusu değildir. Allah yeni bir beden yaratıp, ruhla birleştirmeye muktedirdir; fakat aynı ruhun farklı bedenlerle birleşmesi

²⁶ İsrâ 17/85

²⁷ Türçan, Galip, Kur'an'da Âhîret İnançısı, Isparta (Doktora Tezi), 2002, s.129

batıl bir inanç olan tenâsühü gerektirir. O halde ba's, haşir ve kıyâmet sadece ruhlar için söz konusudur. Âyet ve hadislerde geçen cismanî tasvirler ise, insana âhîret hayatı ile ilgili gerçekleri daha kolay anlatmak, iyiliğe teşvik etmek ve kötülükten vazgeçirmek için başvurulan sembollerdir.²⁸

Cesetlerin haşrinin mümkün olup olmadığı hakkında filozofların delilleri şunlardır: Ruh, bedene şu üç yoldan biriyle dönebilir:

- *Ya hem beden, hem ruh yok edilirler, sonra tekrar yaratılırlar*; bu muhaldir, zira bu hal aynı şeye dönüş değil, bir benzere dönüştür.

- *Beden dağıldığı halde ruh bakidir, sonra gelir o dağılmış beden toplanır*; bu da muhaldir, zira bedenin her zerresi bir başka şeye dönüp dağılmıştır. *Allah bu zerrelere toplamaya kadirdir* dense bile, vücudunda aza noksanı olan veya hastalık yüzünden zayıflamış kimselerin o halleri ile dönmeleri icap edecektir, bu ise cennetlikler arasında çok çirkin bir durum yaratır.

- Hangi maddeden olursa olsun ruh, bu insan bedenine girer; bu görüş de iki bakımdan muhaldir:

1. Cisimler sonludur, halbuki ruhlar sonsuzdur. O halde, bedenler bu ruhlara karşılık gelmez.

2. Ruh herhangi bir maddeye veya bedene değil, kendisine mizacı uygun olan bir bedene girer.

Yok olmuş bir insanın, tekrar bir insan haline gelmesi için nutfe, cenin, bebek, çocuk, yetişkin gibi birtakım dönemleri her ne kadar bu tabii dönemler arasındaki müddetlerin olduğundan daha kısa olması mümkünse de bu dönemleri aşması icab eder. Bu mertebeleri aşmak zaruridir. O yüzden toprağa “ol” demek suretiyle, toprağın bir insan haline gelmesi muhaldir, üstelik toprağa hitap edilmez. Demek ki bedenlenir dirilme

²⁸ Öztürk, Yener, İmkânı ve Lüzumu Açısından Kur'ân'da Âhîret, Işık Yay., İstanbul, 2001, s.26

mümkün değildir.²⁹ İslam filozoflarının bu görüşlerini kelâmcılar “ecza-i asliyye” formülüyle cevaplandırmışlardır. Buna göre her canlının bedeni doğumundan ölümüne kadar sürekli değişikliğe uğrasa da değişmeyen bazı aslî parçaları mevcuttur. İşte kıyâmet gününde canlının bedeni, onun bu aslî cüzlerinden meydana getirilecektir. Şu halde fazlalıkların çürüyüp yok olması, toprağa karışması, hatta başka bir canlının bedenine intikal etmesi yeniden diriliş için bir problem teşkil etmez. Diriliş olayının gerçekleşmesi için dünyadaki bedene ait çürümüş parçaların aynen iade edilmesi de gerekli değildir. Organların kendisinden teşekkül ettiği asli unsurun mevcut oluşu yeterlidir. Nitekim dünyadaki beden de devamlı olarak yenilenmekte ve değişmektedir.³⁰

İslam filozofları içinde özellikle Fârâbî ve İbn Sînâ, devirlerinde hem matematik ve tabiat ilimlerini hem de metafizik konuları sinesinde toplamış bulunan felsefe adına konuşmuş ve helenistik felsefeden de etkilenerek spekülâtif metodla cismanî haşrin mümkün olmadığını öne sürmüşlerdir. Fârâbî, “Beden öldükten sonra ruh için ya mutluluk ya azap vardır. Her ruh lâyük olduğu şekilde farklı bir mutluluğa erecek veya azap görecektir; bu da adaletin gereği ve zorunlu bir olgudur.” diyerek âhîret hayatının ruhanî olduğunu savunur. Dinî nasrlara ters düşen bu görüş, maddenin her türlü eksikliği temsil ettiği, onun bulunduğu yerde mutluluğun tam olamayacağı fikrine dayanmaktadır. Stoa ve İskenderiye felsefelerinin uzantısı olduğu bilinen bu düşünceyi İbn Sînâ, er-Risâletü'l-Adhaviyye adlı eserinde felsefî açıdan temellendirmeye çalışacaktır.³¹ İbn Sina'nın yaklaşımına göre, hissî lezzetlerle ilgili ifadeler halkın geneli için ortaya konulmuş temsillerdir. Ayrıca bu ifadeleri, haberî sıfatlarla kıyaslayan İbn Sina, haberî sıfatların tevili gibi onların tevili de zorunlu görmektedir. Yani o, şeriatın uhrevî konularla ilgili zahirî anlatımının hakikate hamledilemeyeceği kanaatindeydi. İbn Sina, bedenî unsurların bütünüyle ihmal edildiği sadece ruha yönelik bir lezzet ve elem tasavvur etmektedir.³² Daha sonra gelen Ebü'l Hasan el Amirî (v.382/992) ve İbn-i

²⁹ Türker, Mübahat, Üç Tehâfüt Bakımından Felsefe-Din Münasebeti, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yay., Ankara,1956, 109

³⁰ Yavuz, Yusuf Şevki, “Ba's” md., TDV İslâm Ansiklopedisi, İst., 1992, V, 100

³¹ Kaya, Mahmut, “Fârâbî”md., TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul,1995, XII., s.157

³² Türkan, Galip, age., s.185

Rüşd (v.595/1198) gibi filozoflar, âhiretteki bedeninin daha mükemmel bir yapıda olacağını, sonsuz ve sınırsız bir mutluluğu veya işkenceyi tadabilecek özellikte bulunacağını söyleyerek kelâmcılarla ortak bir noktada birleşmeye çalışmışlardır.³³

İnsanın yaratılış bakımından şerefli bir mevkide olmasını, onun ruhanî ve cismanî zevkleri birlikte tadabilme kabiliyetinde aranması gerektiğine dikkat çeken Reşid Rıza da, filozofların haşrin sadece ruhanî olacağını savunmalarını, onların bedeni zevkleri küçümsemelerine bağlar ve bu düşüncenin kökeninin Hintlilere dayandığını söyler.³⁴

Ruhanî haşir, felsefeden etkilenen İslam düşünürleri tarafından ileri sürülmüştür. Ruhanî haşir, İslam alimleri tarafından kabul görmemiş ve tenkit edilmiştir.

2. Cismani Haşir

Haşir, “insanları buldukları yerden çıkarmak” şeklindeki sözlük anlamından hareketle bazı kelâmcılar tarafından yer yer ba’s ile eş anlamlı bir terim olarak kullanılmıştır.³⁵ Ba’s ve haşirle ilgili âyetler yeniden dirilişin cismanî olacağını göstermektedir. Nitekim ölüp toprağa karıştıktan sonra dirileceklerini akıllarına sığdıramayan inkârcılara, “*Biz toprağın onlardan yiyip tükettiklerini de, geride bıraktıklarını da çok iyi biliriz. Katımızda her şeyi muhafaza eden bir kitap vardır.*”³⁶ şeklinde cevap verilmiş; çürümüş kemikleri göstererek “*Bunları kim diriltebilir?*” diyenlere, “*Onları ilk defa yaratan diriltecektir.*”³⁷ buyurulmak suretiyle kemiklerin diriltilmesi ba’sın kapsamında gösterilmiş, böylece dirilişin ve haşrin cismanî olacağı vurgulanmıştır. Ayrıca cennet ve cehenneme, cennet ehli ve onlara verilecek nimetlere, cehennem halkı ve onlara uygulanacak azaba dair bir çok âyet ve hadiste yer alan tasvirler âhret hayatının cismanî olacağını, yani ruh ile bedeninin birleşmesiyle kurulup devam edeceğini açıkça göstermektedir. Bu kadar açık ve kesin nasları te’vil edip, âhret hayatının sadece ruhanî olacağını iddia etmek, tutarlı te’vil çeşitlerinin hiç biriyle bağdaşmaz. Bu sebeple Gazzâlî bu tür tevilleri inkârla eşit tutmuş ve buna taraftar olan

³³ Kaya, Mahmut, agm., s.157

³⁴ Reşid Rıza, el-Vahyu’l-Muhammedî, Mektebetü’l-Kahire, ts., s.135

³⁵ Toprak, Süleyman, agm, s. 417

³⁶ Kâf 50/4

³⁷ Yasin 36/78-79

filozofları tekfir etmiştir.³⁸ Ona göre, teşbihle ilgili varid olan lafızlar, Arapların istiaredeki adetleri gereği tevile muhtemeldir. Ama cennet ve cehennemın vasfı, oradaki ahvalin tasviri hakkındaki naslar, öyle bir kesinlik düzeyine ulaşmıştır ki, artık bunların tevil ihtimali bulunmamaktadır. Ayrıca akıl da Allah için mekân, cihet, sûret (organ şeklinde) el, göz, intikal ve istikrarı muhal görmektedir. Dolayısıyla bunların tevili gerekmektedir. Halbuki âhiretle ilgili haller Allah'ın kudreti dahilindedir, muhal değildir. Gazzâlî'nin ilgili konulardaki tekfire kadar uzanan tepkisinde, batınî yaklaşımların önemli bir katkısı bulunmaktadır. Kıyâmet, meâd, cesedlerin haşri, cennet ve cehennem de dahil olmak üzere, bir çok unsuru inkar eden Batınîler, ilk bakışta Felsefecilerle aynı şeyi söylemektedirler. İki grubun fikrî benzerliklerine işaret eden Gazzâlî, söz konusu gruplar arasındaki ilişkiyi daha başka boyutlara da taşımaktadır. Buna göre, Batınîler içinde seneviyye (dualist) ve Felsefecilerden bazı kimseler bulunmaktadır. Yine Batınîler, Felsefecileri fikrî konularda istismar edip bunlardan yararlandıkları gibi, Felsefeciler de Batınîlerden maddî menfaat sağlamaktadırlar. Gazzâlî, Batınîlerin bu konudaki tevillerini tekzipte nitelemekte, açıkça küfür olarak değerlendirmektedir.

Ehl-i sünnet, Mu'tezile ve Şîa gibi İslami mezhepler, yeniden dirilişi ve haşrin cismanîliğini kabul ederler.³⁹

Haşrin cismanîliğini imkânsız görenlere karşı Kur'ân, spermin uygun ortamda gelişmesini tamamlayarak güçlü, güzel, endamlı, akıllı ve mükemmel bir varlık haline gelinceye kadar geçirdiği gelişme sürecini, aynı şekilde kupkuru ve ölü toprağın yağmur suyuyla canlanışını ve çeşit çeşit bitkilerle bezenişini, yeniden dirilmenin mümkün olduğunu ispatlayan deliller olarak gösterir.⁴⁰

Ehl-i Sünnet kelâmcıları, toprağa karışan bedenın tamamen yok olması halinde bile ölümden önceki varlık ve keyfiyetleri ile (cevher ve arazlarıyla) yeniden diriltilebileceği görüşündedirler. Gazzâlî ise ikinci hayatın ancak ruh ve bedenle birlikte gerçekleşeceğini, yalnız bu bedenın dünya hayatındaki beden olabileceği gibi farklı

³⁸ Gazzâlî, Tehâfütü'l-Felâsife, Daru'l-Fikri'l-Lübnanî, Beyrut, 1993, s.219

³⁹ Yavuz, Yusuf Şevki, "Ba's" md., s.99

⁴⁰ Hâc 22/5

unsurlardan yaratılmış yeni bir beden olarak da düşünülebileceğini belirtmiştir.⁴¹ Akla göre, îâdenin imkân dahilinde olduğunu dile getiren Kelamcılar, naslardan hareketle de bunun zorunlu olduğunu belirtmişler, nasları hakikate hamlederek cismânî haşırde ısrar etmişlerdir. İâdenin imkânını, Allah'ın her mümküne güç yetirdiğini ve cüziyyatı bildiğini ortaya koyan Râzî, madumun (yok) îâdesini (ve dolayısıyla bedenın îâdesini) de caiz görmektedir. Kelamcılardan çoğunluğu, madumun îâdesini değil, ayrılmış (dağılmış) beden parçalarının bir araya getirilişini (cem') savunmuşlardır.⁴²

Çağımızda ortaya çıkan ve canlıdaki fizyolojik ve psikolojik bütün özelliklerin "gen" adı verilen çok küçük bir parçada bulunduğunu keşfeden genetiğin verileri kelâmcıların görüşüyle büyük bir uygunluk arz etmektedir. Genetiğin bu keşfi aynı zamanda hazırlanacak uygun fiziki şartlar içinde insanların acbü'z-zeneb'den diriltileceklerini⁴³ bildiren hadisleri de teyit eder mahiyettedir.⁴⁴

Öldükten sonraki dirilişin tasvir edildiği hadislerde yer alan acbü'z-zeneb, bazen sadece tekrar dirilişin esasını teşkil eden madde anlamında geçer: *"Sonra Allah gökten bir (hayat) suyu indirir ve bu sayede ölümler; bitkinin yerden bitişi gibi (kabirlerinden) çıkarlar. İnsan cesedi bütünüyle çürüyüp yok olur ancak acbü'z-zeneb müstesna insanlar bundan yaratılır."*⁴⁵ Bazı hadislerde ise hem ilk yaratılışın hem de ikinci yaratılışın maddi özü olduğu belirtilir: *"Toprak insanoğlunun acb dışındaki bütün cesedini yiyip tüketir. İnsan acbden yaratılmıştır: tekrar ondan meydana getirilecektir."*⁴⁶

Gazzâlî, Ragıb el İsfahanî (v.502/1108) ve Halimî (v.403/1012) gibi alimler insan ruhunun, bedene taallukuyla birlikte mücerret bir varlık olduğunu ve hakikatte insanın muhatap ve mükellef olan bu mücerred ruhtan ibaret bulunduğunu ve onun, bedenlere latif bir cisim gibi sirâyet etmediğini; bunun için de bedenlerin fena ve fesadıyla, ruhun

⁴¹ Gazzâlî, Tehâfütü'l-felâsife, s.285

⁴² Er-Râzî, Muhassal, s.232; et-Teftâzânî, Şerhu'l-Akâid, s.134-135; el-Harpûtî, Tenkîhu'l-Kelâm, s.329

⁴³ Buhârî, "Tefsir", 39/3;78/1; Müslim, "Fiten",141

⁴⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, "Ba's" md., s. 100

⁴⁵ Buhârî, Tefsir,39/3; Müslim, Fiten, 141

⁴⁶ Müslim, Fiten,142; Ebû Dâvûd, Sünnet, 24

fesat ve fenaya uğramayacağını belirtirler. Ölüm sebebiyle cüzleri birbirinden ayrılan bedenın haşrını zikretme yanında, ruhun ayrıldığı söz konusu bedene yeniden taallukunu ifade noktasında, ayrıca ruhun haşrını de (bedenle yeniden bir araya getirilmesini de) belirtirler.⁴⁷

3. Haşrin Keyfiyetiyle İlgili Değerlendirme

Kur'ân-ı Kerim âhiret hayatını tasvir ederken beş duyu ile algılanabilen tablolar çizmektedir. Gerek cennet gerekse cehennem hayatı hep maddi misallerle tablolştırılmıştır. Kur'ân'da pek çok örneği bulunan bu tablolardan fikir vermesi bakımından şu âyetleri arz edelim: *“Şüphesiz ki azgınların varacakları nihaî yer olan cehennem pusuda beklemektedir. Azgınlar orada çağlar boyu kalırlar, orada ne bir serinlik ne de bir içecek tadabilirler, ancak kaynar su ve irin tadarlar. Çünkü onlar hesap gününün geleceğini ummazlardı. Bizim âyetlerimizi yalanlamışlardı. Biz ise her şeyi bir kitapta yazdık.(Onlara şöyle denecek) –Tadın! Artık size azap arttırmaktan başka bir şey yapacak değiliz, takva sahipleri için umduklarını buldukları yer, bahçeler üzüm bağları, gencecik yaşıtlar kızlar ve dopdolu kadehler vardır. Orada ne bir boş laf ne de bir yalan işitmezler. Bütün bunlar Rabbinden bir bağıştır.”*⁴⁸

*“O gün cennetlikler, gerçekten nimet içinde safa sürerler. Onlar ve eşleri gölgeler altında tahtlara kurulurlar. Orada onlar için her çeşit meyve vardır, bütün arzuları yerine getirilir. Onlara merhametli Rabb'in söylediği selam vardır. Günahkârlara şöyle seslenilir: Ayrılın bir tarafa bugün ey günahkârlar! Ey Ademoğulları size şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır demedim mi? Ve bana kulluk ediniz, doğru yol budur demedim mi? Şeytan sizden pek çok nesilleri kandırdı. Hala akıl erdiremiyor musunuz? İşte size vaadedilen cehennem. İnkârınız sebebiyle bugün oraya girin.”*⁴⁹

İslâm bilginlerinden Teftâzânî, Sâbunî, Halimî, Mustafa Sabri Efendi gibi alimler, ortada bir zaruret ve ciddi bir delil olmaksızın Kitap ve Sünnet'in verdiği haberlerin

⁴⁷ el-Harpûtî, age., s.336

⁴⁸ Nebe 78/21-36

⁴⁹ Yâsîn 36/55-64

sembolden ibaret olduğu iddiasını, haşri inkârla eşit tutmuşlar ve bunu naslarca sabit olan esas ve maksatlar için zararlı görmüşlerdir. Ayrıca alimler gâyet açık olan haberlerin karışık anlam ve te'villere hamledilmesini nübüvvet açısından bir ikilik oluşturacağına da dikkat çekip bu makamın bütün bunlardan münezzehe olduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle Meşşâî filozoflarını sıkı bir eleştiriden geçiren Gazzâlî, onların ölüm ötesi hayata ilişkin bu görüşlerinden dolayı tekfir etmiştir. Gazzâlî'nin filozofları bu açıdan tekfir etmesi hep tartışılmıştır. Çünkü filozoflar ne ölümden sonraki dirilişi ne de ebedi sürececek âhiret hayatını inkâr ediyorlardı. Onlar da, insanın dünya hayatında sahip olacağı duruma göre âhirette mükafât veya ceza ile karşılaşacağını söylüyordu. Ancak Gazzâlî'nin, "Eğer dünya hayatında bedene bir takım vecibeler ve görevler yüklenmişse, zorunlu olarak aynı bedene bir takım ceza ve mükafatların tanınmış olması gerekir." şeklinde özetlenebilecek düşüncesinde, yerinde ve tutarlı bir tavır içinde olduğunu da belirtmiş olalım. Çünkü filozofların haşir konusundaki görüşlerinin, İslami öğretinin genel ve ana ilkeleri karşısındaki durumu bakımından olumlu karşılanabilecek bir yanı yoktur.⁵⁰

Gazzâlî, filozofların anlayışını hem linguistik hem de dini açıdan yanlış bulur. Cennet ve cehennemle ilgili tasvirlerin mecazi anlamda alınması, söz gelişi Allah'la ilgili bazı tasvirlerin (Allah'ın eli vs.) durumundan çok farklıdır. Arapça'nın mantığı içinde ikinciler te'vil edilir. Ama birincilerin te'vile ihtiyacı yoktur. Allah'ın insanlara bir şeyler anlatmak için aslı olmayan teşbihlere başvurduğunu söylemek, Gazzâlî'ye göre son derece yanlıştır. Gazzâlî de insanı insan kılan şeyin ruh olduğuna inanmaktadır. Buna rağmen, ona göre madem ki Allah her şeye kâdirdir, ruhların bedenlere iadesine de kâdir demektir. Bunun imkânsız olduğunu söylememiz için hiçbir sebep yoktur. Bu soru tâlî derecede önemlidir. Allah kemikleri, tozları bir araya getirip bu bedeni de yaratmaya kâdirdir, başka bedenleri de latif bir bedende de yaratmaya kâdirdir. Gazzâlî'nin diliyle söyleyecek olursak "Her şey mümkündür." Günümüz felsefe ve bilim çevrelerinde Gazzâlî gibi düşünenlerin sayısı az değildir. Asrımızın ortalarından itibaren ortaya atılan kişilik teorilerinden pek çoğu ruh-beden bütünlüğünü korumaya özen göstermektedir. Çağdaş bir teorik fizikçi şöyle diyor: "Tanrı'nın

⁵⁰ Öztürk, Yener, age., s.27-28

yaratacağı yeni bir alemde bedenli bir varoluş, sırf ruhani bir varoluştan çok daha makul görünmektedir. Dinin “haşır” dediği şey ne anlamsızdır ne de imkânsızdır.”⁵¹

İnsanın cismanîyetiyle diriltilmesi, insanın mahiyetiyle ilgilidir. İnsan ayrılmaz ruhi ve fiziki bir bütün olduğundan, ölen bir kimsenin bu dünyada sahip olduğu kimliğe ve kişiliğe, öte dünyada bir beden olmaksızın sahip olması mümkün değildir. Her yönüyle bizi tatmin edecek hayatın, heyecan ve duygularımız açısından istenen sonucu verebilecek; bizde gerçeklik duygusu uyandıran ve aklen kabul edilebilen özelliklere sahip olması gerekir. Bunların gerçekleşmesi için, yaratıcının var edeceği yeni bir alemde bedenli bir varoluş, sırf ruhani bir varoluştan çok daha makul görünmektedir.

Cismanî haşır hakkında gerek Kur’ân âyetleri gerekse bu mevzudaki hadis-i şeriflerin, tevili kabul olmayacak derecede gâyet açık ve anlaşılır olması, ona imanın vücubunu ortaya koyması bakımından yeterli mahiyettedir. Bu konuda teville giden İslam filozofları dışında, Müslümanlar arasında ittifak söz konusudur.⁵²

Kur’ân-ı Kerim, Sünnet ve İslam alimlerinin görüşleri haşrin keyfiyeti konusunda cismanî haşri teyit etmektedir. Cennet ehli ve onlara verilecek nimetlere, cehennem halkı ve onlara uygulanacak azaba dair pek çok âyette yer alan tasvirler, âhiret hayatının cismanî olacağını açıkça gösteren delillerdir.

⁵¹ Aydın, Mehmet, Din Felsefesi, Selçuk yay., İzmir, 2001, s. 262-263

⁵² Gölcük, Şerafeddin; Toprak, Süleyman, age., s.475

İKİNCİ BÖLÜM

MAHŞER

A. MAHŞERİN ÖZELLİKLERİ

1. Mahşerin Fiziki Özellikleri

Kıyâmet günü mahşer yeri, Peygamberimizin ifadesiyle: “Üzerinde hiç bir alâmet (dağ, dere, bitki vs.) bulunmayan halis buğday unundan yapılmış yufka gibi beyaz ve parlak düzlük”⁵³ olacaktır. Her şeyin ölümünden sonra gerçekleşecek olan dirilişi müteakip mahlukât bu düzlükte toplanacaktır. Mahşer beyaz, bembeyaz bir renktedir. Hadiste geçen “afrâ” kelimesi için, lekesiz beyaz, bembeyaz, kıızıla çalan beyaz gibi manalar verilmiştir. Mahşerin ikinci vasfı düz oluşudur. Orada yeryüzünü andıran dağ, dere, ağaç olmayacaktır. Bu hadisten mahşerin, dünyadan daha büyük olduğu sonucu da çıkarılmıştır.⁵⁴ Mahşer yerinin karanlıklar içinde olacağı, kişinin ameline göre aydınlanacağı Hz. Peygamber tarafından anlatılmaktadır: “Karanlıkta mescide gidenlere mahşerde tam bir nura, ışığa kavuşacaklarını müjdele.”⁵⁵

2. Mahşer Yeri

Mahşerin bu dünya arzı mı yoksa başka bir arz mı olduğu alimler arasında tartışma konusudur. “*O gün arz başka bir arza, gökler başka göklere tebdil olunacaktır.*”⁵⁶ âyetinin tevilinde ihtilaf edilmiştir. Buradaki tebdilin manası, dünyanın zâtının ve sıfatlarının değişmesi midir, yoksa sadece sıfatlarının değişmesi midir? Bir âyette kıyâmet gününde meydana gelecek ve bilinen evreni içine alacak olan toplu ve kökten değişime işaret edilmektedir.⁵⁷ Tebdil kavramı Kur’ân’da bir şeyin ya özünü⁵⁸ veya niteliğini değiştirmek⁵⁹ anlamında kullanılmaktadır. Müfessirler ve kelâm alimleri âyeti iki farklı anlamda yorumlamışlardır. Birinci anlama göre kıyâmet gününde gökler ve yer, evren yok olacak, daha sonra yeniden yaratılacaktır. Bu anlamı destekleyen

⁵³ Buhârî, Rikâk, 44

⁵⁴ Canan, İbrahim, Kütüb-i Sitte Şerhi, Akçağ yay., Ankara, 1995, XIV, s.357

⁵⁵ Ebû Dâvud, Salât 80; Tirmizî, Salât 165

⁵⁶ İbrahim 14/48

⁵⁷ Tâhâ 20/105-107

⁵⁸ Nisâ 4/56

⁵⁹ Furkân 25/70

başka âyetler de vardır.⁶⁰ İkinci anlama göre ise evrenin maddesi kalacak, nitelikleri değiştirilecektir; mesela yeryüzünün dağları savrulacak, denizleri yarılacak, dümdüz olacak, eğrilik bûğrülük görülmeyecek fakat asıl maddesi kalacaktır.⁶¹ Yerlerin başka bir yere, göklerin de başka bir göğe çevrilmesi konusunda yapılan yorumlar arasında şunlar da vardır: Yer ateşe, gökler de cennete dönüştürülecektir. Yer gümüş gibi beyaz, üzerinde kan dökülmedik, günah işlenmedik bambaşka bir yer olacaktır.⁶² Hz. Peygamber'den mahşer arzının üzerinde günah işlenmemiş, kan dökülmemiş bir arza tebdil edileceğine dair nakledilen bir hadis vardır: “Allah arzımızı, üzerine günahların işlenmediği gümüşten bir arza tebdil eder.”⁶³

3. Mahşere Gidiş

Kıyâmet tasvirleriyle ilgili hadislerde kabirden ilk defa Hz.Muhammed'in kalkacağı ve organları teşekkül etmiş düşük çocuklar dahil bütün insanların dirileceği bildirilir.⁶⁴ İbni Abbas'tan gelen bir rivâyete göre, Hz. Peygamber bir gün etrafındaki sahabelere “*Şunu bilmelisiniz ki, kıyâmette çıplak, yalın ayak ve sünnetsiz olarak haşır olacaksınız*” demiş, ardından “*Yaratmayı ilkin nasıl başlattıysak, onu tekrar ederiz*”⁶⁵ mealindeki âyeti okuduktan sonra, kıyâmette ilkin Hz.İbrahim'in giydirileceğini belirtmiştir.⁶⁶ Cennet elbiseleri ilk defa Hz.İbrahim ve Hz.Peygamber Efendimiz'e, ardından diğer peygamberlere ve müminlere giydirilecek ve bunlar haşrin zorluklarından kurtulacaklardır.⁶⁷

İnsanlar inanç ve amellerine göre çeşitli şekilde haşredilir. Kötülüklerden sakınanlar eğerleri altından olan emsalsiz binekler üzerinde haşredilir ve müstakbel hayatlarını özlerler. Bazıları ikişer, üçer, dörder onar kişilik gruplar halinde develer üzerinde mahşer yerine götürülür. Bazıları da kavurucu güneş altında yaya olarak

⁶⁰ Kasas 28/88

⁶¹ Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, XIX, s.146

⁶² Taberî, Muhammed b.Cerîr, Câmiu'l-Beyân, Beyrut, 1995, XIII, s.294

⁶³ Canan, İbrahim, age, XIV, s.358

⁶⁴ Buhari, Tefsir 39, İbn-i Mace Cenâiz 58

⁶⁵ Enbiya 21/104

⁶⁶ Buhari Rikâk 45, Müslim Cennet 56/58

⁶⁷ Toprak,Süleyman, agm., s. 417

haşrolunur. Kâfirlere gelince bunların liderleri yüzükoyun, diğerleri yürüyerek mahşere getirilir.⁶⁸ Başkasının arazisini haksız yere alanlar da bu arazinin toprağını mahşer yerine kadar sırtında taşımaya mahkum edilecektir.⁶⁹ Bir hadiste de, insanların üç grup halinde haşir işlemine tabi tutulacağı haber verilmektedir: Günahları sebebiyle ümitle korku arasında bulunan müminler ki, bunların yaya olarak gitmesi muhtemeldir, binekle gidecek erdemli müminler ve yanlarından ayrılmayan bir ateşle hesap meydanına sevk edilecek gruplar.⁷⁰

Haşir esnasında kişilerin çıplak, tüysüz, sünnetsiz, sağlıklı ve otuz yaşlarında olacakları belirtilir.⁷¹

Peygamber Efendimiz mahşer yerindeki bekleyişte güneşin yaklaştırılacağını ve insanların inanç ve durumlarına göre farklı derecede terleyeceklerini söylemiştir.⁷² Mahşer çok sıkıntılı, heyecanlı ve korkuludur. Herkes bir an önce Mahkeme-i Kübra'nın kurulmasını ve hesabın bir an önce görülmesini ister. Bunun için peygamberlere, özellikle Hz.Muhammed'e hesabın başlaması için şefaatte bulunması için müracaat edilir. Şefaatten sonra hesap görülmeye başlar.⁷³

Kabirlerinden mahşere giden insanlar inanç ve amellerine göre farklı durumlarda yol alacak, mahşerdeki rahatlık veya zorluk yine inanç ve amellerine göre olacaktır.

⁶⁸ Müsned, I, 155; Buhârî, Rikâk,45; Müslim, Cennet,59

⁶⁹ Müsned, IV,73

⁷⁰ Buhari, Rikâk 45, Müslim Cennet 59

⁷¹ Müsned, V, 232

⁷² Buhârî, Zekât, 52; Müslim, Cennet, 62

⁷³ İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Kahire, 1980, I, 267

B. MAHŞERDE İNSANLARIN DURUMLARI

1. Mahşerde Kâfir ve Günahkârların Durumları

a. Kör, Dilsiz ve Sağır Olarak Haşredilmeleri

Kur’ân-ı Kerim’de Allah şöyle buyurur: “*Allah kime hidâyet verirse işte dosdoğru yolu bulan odur; kimi de hidâyetten uzak tutarsa, artık onlara Allah’tan başka dostlar bulamazsın. Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun haşrederiz. Onların varacağı ve kalacağı yer cehennemdir ki, ateşi zayıfladığında onun alevini artırırız.*”⁷⁴ Bu âyette, Kur’ân’ın mesajı üzerinde akıl ve insaf ölçülerinde düşünüp taşınacakları yerde, duygularına kapılıp inkârda inat edenlere Allah’ın hidâyet nasip etmeyeceği, onların sapkınlıkla başbaşa kalışlarına, Peygamber de dahil olmak üzere hiç kimsenin yardım edemeyeceği, kurtuluş sağlayamayacağı bildirilmiştir. Allah’ın âyetlerini ve öldükten sonra dirilmeyi alaycı bir tavırla inkâr eden kâfir ve müşriklerin âhirette nasıl yüz üstü sürünerek, aşağılık bir görüntü içerisinde mahşer yerine getirilecekleri; dünyadayken İslam ve Müslümanlar karşısında her türlü haksız ve insafsız sözleri sarfetmelerinin, bu uğurda faaliyet göstermelerinin cezası olmak üzere mahşerde kör, dilsiz ve sağır olmak üzere bırakılacakları, nihâyet varıp kalacakları yerin cehennem olduğu ve orada hiç azalmayan bir azapla cezalandırılacakları ifade edilmiştir. “*O gün sur’a üfürülür ve günahkârları gözleri göğermiş olarak toplarız.*”⁷⁵ ‘gözleri göğermiş olarak’ şeklinde tercüme ettiğimiz kısım, günahkârların o günün dehşeti karşısındaki durumunu tasvir etmektedir. Bunu, onların gözlerinin korku ve şaşkınlıktan donuklaşmış bir halde olacağı şeklinde anlamak mümkündür. Bazı müfessirler burada, böyle kimselerin gözlerinin haşir günü şiddetli susuzluk sebebiyle mavimtrak bir renk alacağına işaret bulunduğunu, diğer bazı müfessirlerde bunların kıyâmet günü kör olarak haşredileceklerinin kastedildiğini belirtmişlerdir.⁷⁶ Bazı alimlere göre “*gözleri korkudan gömgök bir halde*” ifadesi şu anlama gelir:

⁷⁴ İsrâ 17/ 97

⁷⁵ Tâhâ 20/102

⁷⁶ Taberî, age., XVI, s.210

“Günahkârların vücutları, sanki içlerinde bir damla kan kalmamış gibi bembeyaz olacaktır.”⁷⁷

Allah, Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyurur: “*Kim de beni anmaktan yüz çevirirse, onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu kıyâmet günü kör olarak haşredeceğiz. O der ki: Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Oysa ben görürdüm. Allah buyurur ki: İşte böyle çünkü sana âyetlerimiz geldi; ama sen onları unuttun. Bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun! Doğru yoldan sapanı ve Rabb’inin âyetlerine inanmayanı işte böyle cezalandırırız. Âhret azabı elbette daha şiddetli ve daha sürekli.*”⁷⁸ Dünyada bedenleri, organları sağlıklı olmasına rağmen mahşerde, kâfir ve günahkârların uzuvları kusurlu, noksan bir halde haşredilecektir.

b. Bedenlerinin Aleyhlerine Şahitlik Etmesi

Allah, Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyurur: “*Allah düşmanları, ateşe sürülmek üzere toplandıkları gün, önceki ve sonrakileriyle hepsi bir araya getirilir. Nihâyet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder. Derilerine, ‘Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?’ diye sorarlar. Onlar da: -Her şeyi konuşuran Allah, bizi de konuştu. İlk defa sizi O yaratmıştır, yine O’na dönüyorsunuz.- derler. Siz ne kulaklarınızın, ne gözlerinizin ne de derilerinizin aleyhinize şahitlik etmesinden sakınmıyordunuz, yaptıklarınızı Allah’ın bilmediğini sanıyordunuz. Rabb’iniz hakkında beslediğiniz zan var ya, işte sizi o mahvetti ve ziyana uğrayanlardan oldunuz. Artık dayanabilirlerse kalacakları yer ateştir; kendilerine yeni bir fırsat verilmesini talep etseler de bu talepleri kabul edilmez.*”⁷⁹ “Allah düşmanları” deyimini, “Allah’ın buyruklarını reddeden inkârcılar” ve “ilklerinden sonlarına kadar bütün inkârcılar” olarak açıklanmıştır.⁸⁰ Ancak Taberî, bu deyimini özellikle Kur’ân’ın ilk muhatapları olan Mekke putperestleri için kullanıldığına

⁷⁷ Mevdûdî, Ebu’l Al’a, Tefhimu’l Kur’ân, İnsan yay., İstanbul, 1986, III, s.285

⁷⁸ Tâhâ 20/124-127

⁷⁹ Fussilet 41/ 19-24

⁸⁰ Kur’ân Yolu, IV, s.700

işaret eder.⁸¹ Nitekim Hz.Peygamber'i ve Müslümanları yurtlarından çıkarmaları sebebiyle Allah-u Teala onlardan “benim ve sizin düşmanlarınız”⁸² diye söz etmiştir.

“Öncekiler ve sonrakiler”den maksat, tarihin bütün dönemlerinde inkâr ve isyanı, iman ve itaate tercih etmiş olanlardır. Âyette bunların kıyâmet günü, cehenneme atılmak üzere bir araya getirilecekleri ve böylece inkârda birleştikleri gibi, ceza görmekte de birleşecekleri bildirilmektedir. Bazı alimler, derilerinin onlar aleyhinde tanıklık etmesiyle, vücutlarının cinsel günahlar hakkında şahitlik yapacağını kastedildiğini ileri sürmüşlerdir.⁸³ Âyette şu gerçek anlatılmaktadır: Âhirette hiç kimseye haksızlık edilmeyecek, yargı sırasında günahkârların bizzat kendi organları da Allah tarafından verilen bir tür ifade kabiliyetiyle veya işledikleri günahların organlarda bıraktığı izler vasıtasıyla suçlarını ortaya koyacaklardır

Âhirette insanların dünyadayken yapıp ettikleri ortaya konduğu sırada kötülük işlemiş olanların bazı organlarının kendi aleyhlerine şahitlik edeceği başka âyetlerde de bildirilmektedir: *“O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir. O gün Allah onlara hakettikleri cezayı tastamam verecektir ve onlar Allah’ın apaçık gerçek olduğunu anlayacaklardır.”*⁸⁴ *“O gün onların ağzını mühürleriz; yapmış olduklarını elleri bize anlatır, ayakları da tanıklık eder.”*⁸⁵ Bu âyetle ilgili bir hadiste Peygamber Efendimiz şöyle buyurur: “Kul: -Ya Rabbi, Sen beni zulümden (haksızlık) korumadın mı?- diyecek. Allah: -Evet, korudum- buyuracak. Kul: -Ama ben kendime benim tarafımdan bir şahit getirilmesinden başka bir şeye razı değilim- diyecek. Allah: -Bugün sana tek şahit olarak nefsin, çok şahit olarak da kirâmen kâtibin melekleri yeter- buyuracak ve sonra o kulun ağzına mühür vurulacak. Daha sonra uzuvlarına –Konuş- denilecek. Onlar da bunun amellerini söyleyecektir.”⁸⁶

⁸¹ Taberî, age., XXIV, s.106

⁸² Mümtehine 60/1

⁸³ Taberî, age., XXIV, s.106

⁸⁴ Nûr 24/24-25

⁸⁵ Yâsîn 36/65

⁸⁶ Müslim, Zühd, 17

Mahşerde insanın bedeni ve organları dile gelecek, kişinin yaptıklarını anlatacak, yaptıklarına şahitlik edecektir. Günah işleyen insanların, kendi bedenlerinin konuşmasıyla Allah'a olan itirazları sona erecektir.

c. Mahşer Günü Secde Edememeleri

Kur'ân-ı Kerim'de Allah şöyle buyurur: *“İş ciddileşip paçalar sıvandığı gün secdeye çağrılırlar, secde yapamazlar. O sırada gözlerine korku çökmüş, perişan olmuşlardır. Halbuki onlar, yapabilecek durumda iken de secdeye çağrılmışlardı. Sen bu sözü yalan sayanı bana bırak! Biz onları, bilemeyecekleri bir şekilde yavaş yavaş azaba doğru çekeceğiz. Onlara mühlet veriyorum; Benim planım çok sağlamdır.”*⁸⁷ “İş ciddileşip paçalar sıvandığı” sözüyle ciddi, önemli ve güç bir işe girişilmesi veya bütün gerçeklerin ortaya çıkması ya da bir olayın iyice yaklaşması kastedilmektedir. Âyette bu deyim özellikle kıyâmet gününü ve o günün sıkıntılarını ifade etmektedir. İnsanların o günün sıkıntısından kurtulmaları için mahşerde görevli melekler veya Allah'ın ilham ettiği kimseler insanları Allah'a secde etmeye çağırırlar. Râzî'ye göre inkârcılar dünyada Allah'a secde etmedikleri için âhirette kınanmak ve azarlanmak maksadıyla secdeye çağrılacaklardır. İnkârcıların da secde etmek isteyecekleri fakat buna güç yetiremeyecekleri belirtilmiştir. Onlar, gözlerine korku çökmüş, zillet içerisinde ve perişan bir halde bulunurlar. Halbuki dünyada yapabilecek durumda iken de secdeye çağrılmışlar, fakat secde etmemişlerdi. Bu sebeple âhirette secde etme güçleri ellerinden alınacaktır.⁸⁸ Peygamber Efendimiz'in belirttiği üzere erkek-kadın herkes Allah'a secde eder; dünyada gösteriş için secde etmiş olanlar da secde etmek isterler; fakat eğilemezler.⁸⁹

d. Birbirleriyle Tartışmaları

Allah, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurur: *“İnkâr edenler dediler ki: -Biz ne bu Kur'ân'a ve ne de bundan önce gelen kitaplara inanırız.- Sen o zalimleri, Rablerinin huzurunda tutuklanmış, birbirlerine söz atarken bir görsen! Horlananlar, büyüklük*

⁸⁷ Kalem 68/42-45

⁸⁸ Râzî, Mefâîhu'l-Gayb, XXX, s.96

⁸⁹ Buharî, Tefsir, 68/2

taslayanlara: ‘Siz olmasaydınız, biz elbette inanan insanlar olurduk’ derler. *Büyüklik taslayanlar, horlananlara: ‘Size hidâyet geldikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik? Bilakis günah işleyenler sizdiniz ’ derler. Horlananlar da büyüklik taslayanlara: ‘Hayır! Gece gündüz işiniz tuzak kurmaktı. Çünkü siz bize Allah’ı inkâr etmemizi ve Allah’a ortaklar koşmamızı emrederdiniz.’ derler. Artık azabı gördükleri zaman için için yanarlar; biz de o kâfirlerin boyunlarına demir halkalar takarız, onlar yaptıkları günahlar yüzünden cezalandırılır.’*⁹⁰

“Kıyâmet gününde hepsi Allah’ın huzuruna çıkacak ve horlananlar o büyüklik taslayanlara diyecekler ki: -Biz sizin tâbilerinizdik. Şimdi siz Allah’ın azabından küçücük bir şeyi bizden uzaklaştırabilir misiniz?-. Onlar da diyecekler ki: -Ne yapalım? Allah bizi hidâyete erdirseydi, biz de sizi doğru yola iletirdik. Şimdi sızlansak da sabretsek de farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yoktur. Hesapları görülüp işleri bitirilince, şeytan diyecek ki: -Şüphesiz Allah size gerçek olanı vaadetti. Ben de size vaadettim, size yalancı çıktım. Zaten benim size karşı zorlayıcı bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi çağırdım. Siz de benim davetime hemen koştunuz. O halde beni ayıplamayın, kendinizi ayıplayın. Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz! Kuşkusuz daha önce ben, beni ortak koşmanızı reddettim.- Şüphesiz zalimler için elem verici bir azap vardır.’”⁹¹

Dünyada Allah’ın davetine kulak vermeyip, Allah’ın emir ve yasaklarını dinlemeyenler, hesap gerçekleştiğinde cezalandırılacaklarını anlayınca birbirlerini suçlamaya başlayacaklar. Dünyada iradelerini liderlerinin istekleri doğrultusunda kullanmış olan kimseler, âhirette gerçeklerle karşılaştıklarında aldatılmış olduklarını anlayacak ve dünyada kendilerine uydukları için bu duruma düştüklerini söyleyerek liderlerini kınayacaklardır. “Şimdi siz, Allah’ın azabından bir şeyi bizden uzaklaştırabilir misiniz?” şeklindeki soru, liderlerin bunu yapıp yapamayacaklarını öğrenmek için değil, onları kınamak için sorulacaktır. Çünkü tâbi olanlar, liderlerinin artık Allah’ın azabından kendilerini dahi kurtaramayacaklarını anlamışlardır. Âhirette tâbilerinin kınamasına maruz kalan liderler, dünyadayken hem kendilerini hem de

⁹⁰ Sebe 34/31-33

⁹¹ İbrahim 14/21-22

tâbilerini aldatmış olduklarını anlayınca, “Ne yapalım? Allah bizi hidâyete erdirseydi, biz de sizi doğru yola iletirdik.” diyerek özür dilemeye çalışacaklardır. Bu âyet, bilgi, statü, ekonomik imkân gibi yönlerden güçlü ve etkin durumda bulunanların, bu özelliklerine paralel sorumluluklarının da bulunduğunu hatırlatması yanında, şartları ve konumları itibariyle etkisiz olanların da lider ve rehberlerini seçmekte, onlara uymakta akıllı ve dikkatli hareket etmeleri konusunda herkesi uyarmaktadır.

Şeytan da insanlara yalan vaadlerde bulunup onları aldattığını itiraf edecektir. Bununla birlikte şeytan, doğru yoldan gitmek isteyenleri zorla yoldan çıkaracak gücünün bulunmadığını, insanlara sadece vesvese yoluyla telkinde bulunduğunu, onların da bunları kabullendiğini ifade ederek kendilerini kınamaları gerektiğini söyleyecektir. Çünkü şeytan, dünyada insanlara ancak vesvese ve ayartma yoluyla ulaşabilmekte, onların işlediği günahları sadece güzel göstermeye, kendi heva ve heveslerine uymada ahlaken bir sakınca olmadığına onları inandırmaya çalışmaktadır. Şeytan, insanın kendi nefsi, arzu ve heveslerini etkilemektedir. İnsan nefsinde şehvete, boş ve batıl inançlara önceden bir eğilim ve yatkınlık olmasaydı, bu şeytanî vesvese ve ayartmalar etkili olamazdı. Şeytan “beni kınamayın kendinizi kınayın” diyerek bu gerçeğe işaret etmiştir.

Firavun'un yönetimindeki toplum içinde de âyette "müstekbirler" (büyüklik taslayanlar) denilen, siyasi ve ekonomik güç sahibi bir kesimin, bir de bunların etkisinde kalan ve genellikle zayıfların yani mevki ve itibarları düşük olanların oluşturduğu etkisiz çoğunluğun bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu âyetlerde yüce Allah, Firavun toplumunun akıbetini örnek göstererek insanlığa gerçek özgürlük ve gerçek kurtuluş için şu hayatî uyarılarda bulunmaktadır: İnsanlar, hasbelkader yüksek bir ekonomik güç, toplumsal ve siyasi statü elde etmiş olan inkârcı ve erdemsiz kesimlerin, baskın grupların uydusu olmak yerine, kendilerini Allah karşısında sorumlu duruma düşürecek inanç ve davranış konularında özgür bireyler olarak seçimlerini hür iradeleriyle kendileri yapmalıdırlar; aksi halde âhirette "Allah kulları arasında hükmünü verince" artık kimse kimseyi kurtaramayacak, melekler bile yardım isteklerine olumsuz cevap vereceklerdir. İnsan kendi kurtuluşunu arama görevini kıyâmet gününe bırakmamalıdır; çünkü o zaman Allah'ın dilemesi dışında kimse kimseye yardımcı olamayacaktır. Şu halde insan, kurtuluş çarelerini dünyada aramalı, bunun için de

kendisini yoldan çıkararak içindeki nefsânî arzulara mağlup olmak ve dışındaki saptırıcı baskın gruplara bilinçsizce bağlanıp peşlerine takılmak yerine, görevi gerçek iman, üstün ahlâk ve faziletleri öğretmek olan Allah elçisinin sesini dinlemeli, onun getirdiği açık seçik gerçeklere yönelmeli, O'nun sünnetini yani tertemiz hayat çizgisini izlemelidir.

e. Taptıkları Varlıklarla Tartışmaları

Kur'ân-ı Kerim'de Allah şöyle buyurur: *"O gün Allah, onları ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri bir araya toplayacak, sonra şu tapılanlara, "Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?" diye soracak. Onlar, "Seni tenzih ederiz! Senden başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Sen bunları ve atalarını nimetler içinde yüzdürdün; nihâyet onlar da seni anmayı unuttular ve böylece uçurumun yolunu tutmuş bir topluluk oldular" diyecekler. İşte (ey müşrikler), bu taptığınız şeyler, sizin söylediklerinizin yalan olduğunu ortaya koydu. Artık ne cezanızı savabilirsiniz ne de kendinize bir yardım sağlayabilirsiniz. İçinizden kim haksızlık yoluna saparsa ona büyük bir azap tattırırız!"*⁹² Bu âyetlerden anlaşıldığına göre büyük hesap gününde, mutlak adaletin gerçekleşeceği kıyâmetteki sorgulamada Allah, putperestlerle diğer çok tanrıcı inanç sahiplerinin taptıkları varlıkları da huzurunda sorgulayacak ve bunlar, kendilerine tapanların aleyhinde şahitlik edeceklerdir. Yüce Allah'ın sınırsız kudretiyle âhirette tapılan varlıklara can vererek onlara şahitlik yaptıracağı; bunların da müşriklerin sorumluluğunun kendilerine ait olduğu, müşriklerin inandıkları gibi kendileri şuurlu ve iradeli varlıklar olsalardı Allah'a dayanıp güvenmekten başka bir şey yapamayacaklarını ve müşriklerin -Allah'ın verdiği nimetleri yerinde kullanmak şöyle dursun- bu nimetler yüzünden Allah'ı unutup yoldan çıktıklarını ifade edecekleri; böylece putperestlerin suçları sabit olunca hak ettikleri şekilde cezalandırılacakları bildirilmektedir. *"Unutma o günü ki –onları hep birden toplayacağız; sonra da Allah'a ortak koşanlara: -Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?- diyeceğiz. Sonra onların mazeretleri: -Rabb'imiz, Allah hakkı için biz ortak koşanlar olmadık- demekten başka bir şey olmadı. Kendi aleyhlerine nasıl yalan söylediler? Ve tanrı diye*

⁹² Furkân 25/17-19

uydurdukları şeyler, kendilerinden nasıl kaybolup gitti? ”⁹³ Allah kendisine putları ortak koşmak ve bu suretle İslam’ın tevhid akidesine karşı mücadele bayrağını açmak gibi büyük bir suçun vebalini yüklenmiş olan müşriklere, dünyadaki basit varlıklara yahut kişilere tanrı gibi taparcasına bağlanarak hakiki mabudlarını inkâr edenlere: “Hani o ortak koştuğunuz putlarınız, sözde tanrılarınız nerede?” anlamında olmak üzere “Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız” diye soracaktır. Onlar, bu fitnelerinin, bu inkârlarının neticesi olarak Allah’ın her hallerine vakıf olduğunu bile bile, “Rabb’imiz Allah’a andolsun ki, biz ortak koşanlar olmadık” diyerek şaşkınlık ve çaresizlikten yalan söyleyecekler; böylece kendi kendilerine karşı, söylediklerinin asılsız olduğunu kendileri de bile bile yalan söyleyeceklerdir. Dünyadayken, uydurma bir inançla, akıllı ve güçlü olduğunu, kendilerine şefaathane sandıkları putları, sözde tanrılarını, kendilerinden uzaklaşmıştır.

Allah şöyle buyurur: *“Allah’ı bırakıp da, yakarmasından habersiz olan, kıyâmete kadar kendisine cevap veremeyecek olan şeylere ibadet ve dua eden kimseden daha şaşkın kim vardır! Kıyâmet sonrası insanlar toplanınca yaptıkları şeyler kendilerine düşman olacak ve ibadetlerini de inkâr edeceklerdir.”⁹⁴ Yakarma işiten, gören, bilen, isteneni verme gücü bulunan varlığa yapılırsa anlamlı olur. Putlar bunlardan mahrumdur, yalvaranların farkında bile değildir, kıyâmete kadar da cevap veremeyeceklerdir. Bütün bunlara rağmen putlara yalvarıp yakaranların şaşkınlıkları apaçık ortadadır. Kıyâmet gününde Allah, kendinden başka tapma konusu edinilen varlıklarla onlara tapanları bir araya getirecek, taraflar birbirinden nefret edecekler, tapılanlar Allah’a sığınarak kendilerini savunacak ve gerçekte müşriklerin kendilerine tapmadıklarını da açıklayacaklardır.*

Kur’ân, bütün sahte ibadet objelerinin (melekler, din adamları, kutsanan tabiat güçleri, azizler) kendilerine tapanlara karşı tanıklık yapacaklarını ve onları reddedeceklerini belirtir: *“Kıyâmet koştugu gün, günaha saplanmış kimseler ümitsiz ve şaşkın kalıverecekler. Allah’a ortak koştukları arasında hiç şefaathane olmayacak,*

⁹³ En’âm 6/22-24

⁹⁴ Ahkâf 46/ 5-6

zaten kendileri de ortak koştuklarının tanrılığını reddedecekler.”⁹⁵ Âyette geçen “günahkârlar” anlamına gelen “mücrimûn” kelimesi, müteakip âyetin ışığında “günaha saplanmış kimseler” anlamında çevrilmiştir. Belirtilen kelimeyle bu bağlamda özellikle, şirk günahına saplanıp kalmış yani Allah’tan başka varlıklara tanrılık yakıştıran kimselerin kastedildiği anlaşılmaktadır. “Ümitsiz ve şaşkın kalıverecekler” şeklinde çevrilen “müblisûn” kelimesinin mastarı olan “iblis”, ümit kesmenin yanı sıra, kişinin ne yapıp edeceğini şaşırır bir hale düşmesini de ifade eder. Arap dilinde bu kelime özellikle başına aniden gelen bir musibet sebebiyle şaşkına dönen yahut bir konuyu tartışırken karşı tarafın ileri sürdüğü güçlü bir argüman karşısında suspus olan kişiler⁹⁶ için kullanılır. Râzî, âyette şirk günahına saplanıp kalanlar hakkında bu kelimenin kullanılmasındaki inceliği şöyle bir örnekle açıklar: “Bir insan düşünelim ki eğlenmesine ve dünyadan kâm almasına yarayan imkânlarla donatılmış, yeşillikler içinde bir köşkte böbürlene böbürlene müreffeh bir hayat sürmektedir. Sözüne güvenilir bir kimse, karşı konulamaz, amansız bir düşmanın kendisine yaklaşmakta olduğunu ve ona yakalandığı takdirde perişan olacağını haber vermiş, artık kaçış ve kurtuluş çareleri aramak gerektiği kesin olarak anlaşılmıştır. Bu sırada bir çocuk veya akıl hastası, o kimseye, altında bulunduğu ağacın, altındakileri düşmandan koruyan bir özelliğe sahip olduğunu söylemiş, bu gafil de çocuk veya akıl hastasının sözü üzerine ağaca güvenip sefaya devam etmeye karar vermiştir. Düşman gelip orayı kuşatınca ona göstereceği ilk felaket o ağacı kökünden sökmek olacak, o kimse de şaşkın, ümitsiz ve yardıma muhtaç bir hale düşecektir. İşte günaha saplanmış kimsenin durumu da böyledir; dünyada kendini nefsinin arzularına kaptırmışken, sözünün doğruluğunda kuşku bulunmayan peygamber, ona perişan ve rezil rüsva edecek bir azabın kendisine doğru gelmekte olduğunu haber verir. Şeytan ve kötülüğü emreden nefis ise, o putların kendisini kurtaracağını söyler. Kıyâmet günü gelince, o kimsenin karşılaşacağı ilk manzara, o putların ateşe atılacağıdır. Bunu görünce, o da ümidini büsbütün yitirir ve şaşkınlık içinde donakalır.”⁹⁷

⁹⁵ Rûm 30/ 12-14

⁹⁶ Taberî, age., XXI,26

⁹⁷ Râzî, Mefâtihu’l-Gayb, XXV, s.103-104

f. Pişman ve Çaresiz Olmaları

Kur'ân-ı Kerim'de Allah şöyle buyurur: *“Rabbin gelip melekler de saf saf dizildiğinde; O gün cehennem de getirildiğinde, işte o gün insan yaptıklarını birer birer hatırlayacaktır. Fakat bu hatırlamanın ona ne faydası var! İnsan -Keşke (âhiret) hayatım için daha önce bir şeyler yapmış olsaydım!- der.”*⁹⁸

*“Biz insanın önceden yapıp ettiklerine bakacağı, inkârcının da, -Keşke toprak olsaydım!- diyerek dövüneceği gün gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı sizi uyardık.”*⁹⁹

*“İşte o gün gerçek egemenlik Rahmânındır ve o gün inkârcılar için çok zor bir gün olacaktır. O gün zalim kimse, ellerini ısırp: -Keşke peygamberle beraber bir yol tutsaydım, vay başıma gelene; keşke falancıyı dost edinmeseydim. Andolsun beni, bana gelen Kur'ân'dan o saptırdı. Şeytan, insanı yalnız ve yardımcısız bırakıyor.- der.”*¹⁰⁰

Âhiret günü inkârcılar için çok zor bir gün olacaktır. Çünkü onlar, Allah'ın kendilerine bahsettiği söz konusu yetkiyi, egemenliği, özgürlüğü sorumluluk bilinciyle ve akıllıca kullanmamışlar; kendilerine bu imkânları bağışlayan Allah'ı tanıyıp O'na şükür ve minnet borçlarını gerektiği şekilde ödememişlerdir. Dünyada iken akıl ve iz'anlarını kullanarak Peygamber'in davetine uyup onunla birlikte, O'nun gösterdiği yoldan gitmeleri gerekirken zararlı duygularına ve hırslarına kapılarak yanlış kişileri dost edinip onların yolundan gitmişler; böylece inkâr ve isyan yolunu seçmişlerdir. İşte bütün gerçeklerin apaçık ortaya çıkacağı hesap gününde onlar, kendi kendilerine duydukları öfke ve pişmanlık duygularıyla ellerini ısırarak haktan sapmış olmanın acısını ve elemi yaşayacaklardır. Zira dünyada görülmez şeytanların ve şeytan tabiatındaki kötü önderlerin, kendilerine uyanlara âhirette verecekleri şey sadece "yapayalnız ve yardımcısız" bırakılmaktır.

⁹⁸ Feer 89/22-24

⁹⁹ Nebe 78/40

¹⁰⁰ Furkân 25/ 26-29

Peygamber Efendimiz de, insanların kıyâmet günü terleyeceğini ve bu terin insanları konuşturamayacak hale getirdiği gibi, kulaklarına kadar ulaşacağını ve ağızlarına gem vuracağını haber verir. “Kıyâmetin dehşetinden insanlar öyle bir terlerler ki, onların terleri yerin yetmiş arşın derinliğine ulaşır. Ter onların ağızlarına ve kulaklarına kadar ulaşır.¹⁰¹ Bu durumun kâfirlere mahsus olduğu belirtilir. Âyet ve hadislerden anladığımız, mahşerde kâfir, zalim, fasık ve günahkârların hali çok dehşet verici ve ürkütücü olacaktır. Bu kimseler pişman ve çaresiz olacaklardır.

2. Mahşerde Müminlerin Durumu

a. Cennetin Müminlere Yaklaştırılması

Allah şöyle buyurur: *“Allah'a itaatsizlikten sakınanlar için de cennet, iyice yakınlarına getirilecek. Ve kendilerine şöyle denecektir: 'İşte sizlere; daima Allah'a yönelen, O'nu aklından çıkarmayan, görmediği halde Rahmân'dan çekinen ve Rabbine özgü kılınmış bir kalp ile gelen kimseye vaad edilen cennet! Oraya esenlikle giriniz, bu sonsuza dek sürecek gündür.' Orada istedikleri her şey onlarındır, üstelik katımızda fazlası da vardır.”*¹⁰²

Âyette geçen ve “Allah'a yönelen” diye tercüme edilen “evvâb” kelimesinin anlamı Allah'a dönüşü çok olan, arzularını, isyanı terkedip Allah'a itaat ve rızayı seçen kimse manalarına gelir. O, Allah'ın hoşlanmadığı şeyleri terkeder, Allah'ın tavsiye ettiği yola tâbi olur. Bu yoldan küçük bir sapma bile onu korkutur. Allah'ı hatırlar ve her işinde ona yönelir. Allah'ı çokça tesbih eder, tevbe edinceye kadar günahlarını hatırından çıkarmaz, Allah'a itaat eder ve çokça namaz kılar.

Âyette geçen “hafız” kelimesi ile “Allah'ı aklından çıkarmayan, koruması gereken her şeyi koruyan ve vazifesine riâyet eden yani Allah'ın emirlerini yerine getiren, yasaklarından kaçınan, iman ettikten sonra Rabb'ine verdiği sözü unutmayan, kendi zamanını, gücünü, gayret ve çalışmalarını gözetken, her zaman ‘Acaba ben hareket ya da

¹⁰¹ Buharî, Rikâk,47; Müslim, Cennet, 61

¹⁰² Kâf 50/31-35

sözlerimle Rabb’ime itaatsizlik ettim mi?’ diye kendini hesaba çeken ve tevbe edinceye kadar günahlarını hatrından çıkarmayan kişi kastedilmiştir.

“Görmediği halde Rahman’a hep saygılı olan” cümlesi, henüz huzuruna gelmeden, âhret olmadan, perdeler açılmadan Rahman’a iman edip rahmetinin zevki, azabının dehşeti ile saygı duyan anlamındadır. Bu âyet müminin iki önemli temel özelliğini işaret eder. Biri; Allah’ı görmemesine rağmen O’ndan korkar yani gıyabında Rabb’ine isyan etmez. Çünkü o Allah’ı görüyormuşçasına her zaman O’nun huzurundaymışçasına, O’na kulluk ve ibadet eder. İkincisi; Allah’ın rahmet sıfatını çok iyi bilmesine rağmen, günah işlemeye cesaret etmez. İşte bu iki özellik onu, Allah katında takdire layık kılar.

Âyetteki ‘haşyet’ kelimesinden müminin kalbinde Allah korkusu sadece O’nun azabından korktuğundan değil, daha çok Allah’ın azamet ve büyüklüğünü hissetmesinden dolayı onun üzerinde devamlı bir ürperti meydana getirdiği kastedilmiştir.

“Ve Rabbine özgü bir kalp ile gelen” yani her şeyden geçip, sadece Rahman’ın rahmetine sığınan bir kalp ile huzuruna gelmiş kimselere cennet vaat edilmiş ve yaklaştırılmıştır.

Âyette geçen “münîb” kelimesinin manası “bir tarafa yüz çeviren ve tekrar tekrar o tarafa yönelen” demektir. Nitekim pusulanın ibresi daima kutba doğru yöneler, ne kadar onu çevirirseniz çevirin, yine o kutup tarafını gösterir. “Kalbi münîb”den her şeyden yüz çevirip Allah’a yönelen ve hayat boyu karşılaştığı her çeşit acı tatlı hadiseler arasında devamlı Allah’a yönelen kalp kastedilmiştir. Bundan anlaşılmaktadır ki, Allah katında asıl değer ve kıymet, sadece dil ile değil, bütün samimiyeti ile can-ı gönülden Allah’a bağlanıp kalan insanın kıymetidir.¹⁰³

Mahşer günü müminler cennete gitmeden, cennet müminlere yaklaştırılarak dünyada yaptıklarının karşılığı verilmeye başlanacak, Allah tarafından bu şekilde ödüllendirileceklerdir.

¹⁰³ Aydüz, Davut, Kâf Suresi Tefsiri, s.133-138

b. Yüzlerinin Parlaması ve Rahat İçinde Olmaları

Kur'ân-ı Kerim'de Allah şöyle buyurur: *“Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de kararacaktır; yüzleri kararanlara, ‘iman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Öyleyse inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!’ denir. Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah’ın rahmeti içindedirler; orada onlar ebedi kalacaklardır.”*¹⁰⁴

*“O gün bir takım yüzler ışıık saçar; güleçtir, müjde almıştır.”*¹⁰⁵

Kıyâmet gününde bazı yüzlerin ağaracağı, bazı kimselerin sevineceği anlatılmaktadır. Dünyada Allah’a ve Resûlü’ne inanan, emirlerine uygun hareket edip güzel işler yapanların âhirette Allah huzurunda yüzleri ak, alınları açık olacak, utanacak ve üzülecek durumları olmayacaktır. Allah’ın rahmetine erecekleri ve ebedi kalmak üzere cennetine girecekleri için sevinçli ve mutlu oldukları yüzlerinden belli olacaktır.

*“O gün bir kısım yüzler Rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır.”*¹⁰⁶

İnsanların kaçacak yer aradığı o günde dünyada iman edip iyi işler yapanların gönülleri sevinçli, mutlu, yüzleri ise güzel ve aydınlık olacaktır. Âyette "Rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır" diye çevirdiğimiz cümleyi Ehl-i sünnet kelâmcıları "Müminler âhirette Allah'a bakarlar, O'nu görürler" şeklinde anlamışlardır. Nitekim Hz. Peygamber'in de ashabına, dolunayı gördükleri gibi Allah'ı göreceklerini haber verdiği rivâyet edilmiştir.¹⁰⁷ Tenzih ilkesinden hareket eden Mu'tezile kelâmcıları ise Allah'ın dünyada da âhirette de görülemeyeceğini savunmuşlardır. Onlar "Rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır" mealindeki cümleyi, -âyette geçen "nazıra" kelimesinin kökünde "bekleme" anlamının da bulunmasından dolayı- "Rablerinin sevabını beklerler, ümit ederler" şeklinde tevil etmişlerdir. Mu'tezile'nin bu husustaki kaygısı ve Ehl-i sünnet'e eleştirileri yersizdir; ayrıca ilgili âyete getirdikleri tevil de dil ve yorum kurallarına aykırıdır. Âyette müminlerin cennette Allah'ı görecekleri açıkça ifade edilmektedir; bu görmenin mahiyeti ise Ehl-i Sünnet âlimlerinin belirttikleri gibi- bizim

¹⁰⁴ Âl-i İmrân 3/ 106-107

¹⁰⁵ Abese 80/38-39

¹⁰⁶ Kıyâmet 75/22-23

¹⁰⁷ Buhârî, Tevhîd, 24

bilgi ve kavrama imkânlarımızı aşmaktadır. Kısacası müminler, cennette Allah'ı "nicelik ve nitelik ölçülerinin dışında" görecekler ve bu görme bütün cennet nimetlerini gölgede bırakacak derecede yüce bir mutluluk verecektir.¹⁰⁸

Mahşer günü, müminlerin amelleri nisbetinde bir parlaklığa sahip olacaklarını Peygamber Efendimiz bildirmiştir. Hz.Peygamber Efendimiz, ümmetinden abdest almaya önem vermelerini istemektedir ki, bu sayede yüzleri nurlansın: “Şüphesiz ki benim ümmetim kıyâmet gününde abdestten dolayı yüzleri nurlu, elleri ve ayakları pırıl pırıl olarak çağırılacaklardır. Sizden kim nurunun ve parlaklığının artırılmasına gücü yetiyorsa, abdest alarak gerekeni yapsın.”¹⁰⁹

Müminler Allah’a inanmış olmanın mükâfatı neticesinde kâfirlere nazaran çok iyi bir şekilde haşrolunacaklardır. Kâfirlerin sıkıntısına, azabına karşılık, müminler rahat içinde olacaklardır. Dünyada iken Kur’ân’ı ve Peygamberi rehber edinenler için, mahşerin katlanılamayacak derecedeki sıkıntı ve şiddeti, bir vaktin farz namazını kılacak kadar kısa ve hafif olacaktır.

c. Mahşerde Gölgede Olmaları

Peygamber Efendimiz, Allah’ın bu dehşetli günde yedi sınıf insanı Arşın gölgesinde gölgelendireceğini haber vermiştir. Bu yedi sınıf şöyledir:

- Adaletli devlet başkanı,
- Allah’a ibadet ederek büyüyen genç,
- Kalbi mescidlere bağlı kimse,
- Birbirlerini Allah için seven ve bu uğurda bir araya gelip, bu sevgi ile ayrılan iki kişi,
- Bir kadının ahlaksız davetini “Ben Allah’tan korkarım” cevabı ile reddeden kimse,

¹⁰⁸ Kur’ân Yolu, V, s.509-510

¹⁰⁹ Buhari, Vudu, 3; Müslim, Taharet, 35

- Sağ elinin verdiği sadakayı, sol eli duymayacak şekilde gizli sadaka veren kimse,
- Gizli bir yerde Allah'ı zikrederek, gözleri dolup taşan kimsedir.¹¹⁰

Adaletli devlet başkanı, müslümanların yönetimini üstlenmiş kişi demektir. Müslümanlar dünyada onun himâyesinde, bir başka ifadeyle gölgesinde bulunmuşlardır. Bu sebeple böyle bir yöneticinin âhirette göreceği karşılık da yaptığına uygun olarak ilâhî koruma altında olmaktır.

Allah'a ibadet ederek büyüyen genç, gençlik yıllarını ibadetleri yerine getirerek geçiren genç, hevâ ve heveslerin, şehvî duyguların, güç arzuların etkisine karşı koyup kulluğa sarılmıştır. Bu, ondaki derin Allah saygısının delilidir. Zira Allah'ın emirlerine sarılıp günahlardan kaçınmak büyük bir özelliktir.

Kalbi mescidlere sevgi ile bağlı müslüman, Allah'ın evi demek olan mescidleri ve oralarda bulunmayı seven kişi, mescidlerle ilgilenmek suretiyle Rabbine olan sevgisinde devamlılığını göstermiş demektir. Bunun karşılığı olarak da âhirette arşın gölgesinde barındırılacaktır.

Birbirlerini Allah için sevip buluşmaları ve ayrılmaları Allah için olan iki insan, Allah rızâsı için birbirlerini seven, başka hiçbir maksat taşımayan, bir araya gelmeleri Allah için, şâyet ayrılacaklarsa ayrılıkları yine Allah için olan yani bir arada iken de ayrı iken de Allah için duydukları sevgiyi muhâfaza eden iki insan, sanki bir anlamda yekdiğerini Allah'ın emirlerine muhâlefetten korumaktadır. Zira mü'min mü'minin aynasıdır. Onların bu birbirlerini Allah için sevmeleri ve dostluklarını bu çizgide birbirlerine yardımcı olarak geçirmeleri, âhirette her ikisinin birden ilâhî koruma altına alınmaları ile ödüllendirilecektir.

Güzel ve mevki sahibi bir kadının gayr-i meşru davetine “Ben Allah'tan korkarım” diye yaklaşmayan kişi: Böylesine bir davete içinden veya açıkça “Ben Allah'ın emrine muhâlefet etmekten veya O'nun azabından ve gazabından korkarım”

¹¹⁰ Müslim, Zühd, 91

diyerek yaklaşmayan, nefisini koruyan kişi gerçekten büyük bir yiğitlik göstermiştir. “Allah’tan korkan kurtulmuştur” müjdesi gereği onun da ödülü âhiretteki sıkıntılardan kurtulmaktır. Bu husus, her türlü gayr-i meşrû kadın-erkek ilişkilerinin kitle iletişim araçları ve haberleşme vasıtalarıyla yaygınlaştırılmaya çalışıldığı günümüzde çok daha büyük önem kazanmaktadır.

Sağ elinin verdiğini sol elinin bilemeyeceği kadar gizli sadaka veren kimse: Allah için verdiği sadaka ve yaptığı iyilikleri mümkün olduğunca gizli yapan, gösteriş ve riyâdan uzak kalmaya çalışan kimse, Allah’ın rızâsını her şeyin üstünde tutmuş demektir. Bunun karşılığı da, âhirette ilâhî korumaya mazhar kılınmak suretiyle o kişinin faziletinin açığa çıkarılmasıdır.

Tenhâda Allah’ı anıp göz yaşı döken kişi, İnsanlardan ve gözlerden uzak, kimsenin bulunmadığı ortamlarda Allah’ı anarak gözlerinden yaşlar dökülen kimse, çoğu insanın başaramadığı bir kulluk çizgisini yakalamış demektir. Onun bu samimi ve gizli kulluğunun karşılığı da mahşer yerinde ilâhî koruma altına alınmak suretiyle, herkesin gözü önünde ödüllendirilmesidir.¹¹¹

d. Mahşer Günü Dost Olmaları

Allah şöyle buyurur: “Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır. Ey kullarım, âyetlerimize iman edenler ve emirlerimize boyun eğenler! O gün size korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceksiniz.”¹¹²

Kâfirler ise dünyada iken birbirleriyle can ciğer dost olmaların karşın, mahşerde birbirlerine düşman kesilecek ve “senin yüzünden bu hale düştüm” diye yine birbirlerini itham edeceklerdir.¹¹³ İnsana, ebedî hayatta mutlu olma imkânını hazırlamayan bir dünya hayatı amacına ulaşmamıştır. Bu hayatta yaşanan güzellikler fânidir, dünya hayatı ile birlikte sona erer; dostluklar da hayatın amacına hizmet etmemişse, ömrün zayı edilmesine katkıda bulunmuş olur. İşte böyle bir dostluk ilişkisi yaşayanlar âhirette

¹¹¹ Riyâzü’s Salihin Şerhi, Heyet, Erkam yay., İst., 2005, II, 582-585

¹¹² Zuhruf 43/67-69

¹¹³ Sebe 34/31-33

birbirlerini gördükleri, hatırladıkları zaman düşmanca duygular yaşayacak, birbirlerinden nefret edeceklerdir. Çünkü burada karşılaşılan korkunç sonuçta bu dostlukların da etkisi ve katkısı olduğu ortaya çıkmıştır. Müminler, Allah'a itaat edenler dünyada olduğu gibi birbirlerinin dostu-arkadaşı olacaklardır. Birbirlerini itham etmeyecekler, birbirlerinden razı olacaklardır.

C. MAHŞER AHVÂLİ

1. Hesap ve Sual

Sözlükte “saymak, hesap etmek”, ayrıca mufâale babından olmak üzere “hesaba çekmek” manasında mastar olan hesap “sayma, sayım” anlamında isim şeklinde de kullanılır. Terim olarak insanların hesaba çekilecekleri âhiret safhalarından birini ifade eder. Kur’ân-ı Kerim’de terim niteliğinde olmak üzere hesap kavramı fiil ve ism-i fâil şeklinde geçmesinin yanı sıra, hesap kelimesi yer aldığı kırka yakın âyetin çoğunda terim anlamında kullanılmıştır. Bunların dördü, yevmü’l-hisâb (hesap günü), biri yevme yekûmü’l-hisâb (hesabın kurulacağı gün) terkipleri içinde geçmektedir.¹¹⁴

Hesap konusunda Kur’ân’ın beyanı açık ve kesindir. Her insan için Kirâmen Katibîn meleklerinin bir dosya tanzim ettikleri, bu dosyanın âhirette açılacağı,¹¹⁵ bütün teferruatı ile insanın amellerinin ortaya konacağı, zerre miktarı hayır yapanın onu göreceği, zerre miktarı şer işleyenin de onu göreceği bilinmektedir.¹¹⁶ Amel defteri sağından verilenlerin hesaplarının kolay, solundan verilenlerin hesaplarının ise çok zor olacağı haber verilmiştir.¹¹⁷ Kur’an, kıyâmette ferdin yaşayacağı yalnızlığı özellikle hesapla ilgili olarak vurgulamaktadır. Kişi, bilindiği gibi tüm yakınları da dahil olmak üzere hiç bir kimseden yardım görmeyecek, dost ve şefaâtçi bulamayacaktır.¹¹⁸

¹¹⁴ Abdalbâki, Fuad Muhammed, el- Mu’cem,, “Hsb” md.

¹¹⁵ İsrâ 17/13-14

¹¹⁶ Zilzâl 99/6-8

¹¹⁷ İnşikak 84/ 7-12

¹¹⁸ En’am 6/ 94; Lokman 31/33; Abese 80/34-36

Dünyada mevcut olan mal da hesap sırasında kurtarıcı olamayacaktır.¹¹⁹ Kur'an, insan davranışlarının sistematik şekilde takip edildiği anlayışını belirgin olarak ortaya koymuş, çok güçlü bir hesap anlayışı getirmiştir. Kur'an, âhiretle ilgili anlatımı insanların bildiği kelime ve kavramlarla, biçimsel ifade kalıplarıyla sürdürmüş, bu arada hesaba bir mahkeme formu vermiştir. Orada bir takım unsurlar mevcuttur. Söz gelimi Allah, hükmü üzerindeki her türlü tartışmayı reddedecek bir kudrete, hakimiyete sahiptir. Bilgi, kudretin en önemli şartıdır. Allah, insanların yaptığı bütün işleri bilmektedir.¹²⁰ Hiç kimse O'nun hükmünden kurtulamayacak,¹²¹ O'nun kararını sorgulayamayacaktır.¹²² Allah, kıyâmet günü tek Hâkim¹²³ olarak insanlar arasındaki ihtilafların giderilmesi için de hükmünü ortaya koyacaktır.¹²⁴ Hesabın çok hızlı gerçekleşecek olması, Allah'ın Ser'û'l-hisâb şeklinde nitelenmesi de¹²⁵ söz konusu hakimiyetin önemli bir parçası olarak görülebilir.

Hesap kelimesi hadislerde, sözlük ve terim manalarıyla zikredilmiş, 'Cibril hadisi' diye bilinen hadisin bazı rivâyetlerinde Hz.Peygamber iman esasları içinde âhireti zikrettikten sonra hesabı ayrıca vurgulamış,¹²⁶ diğer bir hadiste de akıllı bir kimsenin kıyâmette hesaba çekilmeden önce dünyada kendisini hesaba çekmesini bilen ve davranışlarına ölümden sonrasını göz önünde bulundurarak yön veren kimse olduğunu bildirmiştir.¹²⁷

Dünyanın bir iş görme (amel), âhiretin karşılık bulma (mükafat/ceza) yurdu olduğu şüphesizdir. Karşılık, yapılan işin durumuna göre, nimet veya azap şeklinde olacaktır. Kur'ân'da yer alan hesap kavramına ve hadislerin açık ifadesine göre, kıyâmet gününde inceden inceye hesaba çekilecek kimse hüsrâna ve azaba maruz

¹¹⁹ Hakka 69/28; Leyl 92/11; Tebbet 111/2

¹²⁰ Sebe 34/2-3; Nur 24/ 64

¹²¹ Ankebut 29/4

¹²² Ra'd 13/41

¹²³ Hacc 22/56

¹²⁴ Bakara 2/113; Nisa 4/141 Hacc 22/69; Zümer 39/3

¹²⁵ Bakara 2/202; Al-i imran 3/19; Maide 5/4

¹²⁶ Müsned, 1, 27-28

¹²⁷ Tirmizî, Sifâtü'l-Kıyâme, 25

kalacaktır.¹²⁸ Çünkü yaratana karşı kulluk görevini, yaratılmışlara karşı insanlık vazifesini hakkıyla yerine getirip, bunun hesabını vermek zordur. Bütün mükelleflerin hesabını görme yetkisi şüphesiz ki hesap gününün mâliki olan Allah'a aittir.¹²⁹

Hadiste belirtildiği üzere, kıyâmette hesap öncesi bekleyiş uzun sürecek ve insanlar bundan büyük bir ızdırap duyacaktır.¹³⁰ Nihâyet son peygamber Hz.Muhammed'in niyazı üzerine başlayacak olan hesaba, ilkin O'nun ümmeti çağrılacaktır.¹³¹

O gün insanlara sorulacak ilk soru imanla ilgili olacaktır. İmanı olan insanlar ise amelinden sorgulanır. Mahşerde kimlerin nelerden sorguya çekileceği konusunda şöyle bir sıralama yapılır:

- Yahudi ve Hıristiyanlar Allah'ın eş ve oğul edinip edinmediğinden,
- Müşrikler şirklerinden,
- Peygamberler ümmetlerinden ve davetlerinden,
- Mütekebbir kibrinden,
- Mümin; namazdan, ibadetlerinden, zulümden, ömründen, malından, vücudundan, ilminden vb. hususlardan hesaba çekilir.¹³²

Hesaba tabi tutulmayacak veya hesabı hafif geçecek kişilerin başında, Allah yolunda savaşıp şehit düşenler gelir.¹³³ İslam dininde namaz, en çok tekrar edilen, bu sebeple de ifası sürekli azim ve irade isteyen, dini hayatın en belirgin göstergesi konumunda bulunan bir ibadet niteliği taşıdığı için olmalıdır ki, imandan sonra en değerli amellerden kabul edilmiş¹³⁴ ve kıyâmet gününde hesabın namazdan başlayacağı

¹²⁸ Buhari, İlim,35; Müslim,Cennet,79-80

¹²⁹ Fatıha 1/4

¹³⁰ Müslim, İman, 325

¹³¹ Müsned, 1,282; İbn Mâce, Zühd, 34

¹³² Gölcük, Şerafeddin; Toprak, Süleyman, Kelâm, s.477

¹³³ Müsned, V,287

¹³⁴ Müslim, İman,140

haber verilmiştir.¹³⁵ Mahşerde çocuklara ve akli olmayan mecnunlara, delilere sorgu yoktur. Müşrik çocukları hakkındaki genel eğilim, onların da cennette olacağı ve cennetliklerin hizmetinde bulunacakları şeklindedir. Onların araf'ta olacağını söyleyenler de vardır.¹³⁶

Peygamberimiz kıyâmet günü beş şeyden hesaba çekilmedikçe, kulun Rabb'inin huzurundan ayrılamayacağını bildirmektedir: Ömrünü nerede harcadığından, ne amelde bulunduğundan, malını nerede kazanıp nereye harcadığından, vücudunu nerede eskittiğinden, bildiği ile ne derece amel ettiğinden hesaba çekilecektir.¹³⁷

Peygamber Efendimiz, kişinin ölmeden önce, üzerinde hakkı bulunan kimselerle helalleşmesini aksi taktirde hesap gününde sevaplarını kaybedeceğini ve hakkını gasp ettiği kimsenin günahlarını yükleneceğini haber vermektedir.¹³⁸

Bazı Şîî ve Mu'tezilî kelâmcıları dışında bütün İslâm âlimleri, âhîret hallerinden olan hesabın gerçekleşeceğine iman etmenin her Müslümana farz olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Zira hesap, kitap, sünnet ve icma ile sabit olduğu gibi aklen de mümkün hatta gereklidir.¹³⁹ Bununla birlikte hesabın keyfiyeti, süresi ve kimleri kapsadığı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İlk dönem alimleri, bazı hadis rivâyetlerinin zahirine bakarak hesabın hayvanları da kapsayacağını söylerken, müteahhir dönem âlimleri, hesabın mükellef tutulan yaratıklarla sınırlı olduğu görüşündedir. Dirilişten sonra mahşerde bekleme, amel defterinin verilmesi, sorguya çekilme, her kula ait organın –amellerin işlendiği mekanların ve meleklerin şahitlikte bulunması ile amellerin tartılıp sonucunun belirlenmesi safhalarında olduğu kabul edilen geniş anlam ile hesap, Kurtubî, Âlûsî , Reşîd Rızâ gibi alimlere göre bütün mükellefler için aynı anda gerçekleşecek ve bizzat Allah tarafından yürütülecektir. Zira Allah'ın bir kulunu hesaba çekmesi, aynı zamanda başkalarının hesabını görmesine engel teşkil etmez. Bu görüşü savunanlara göre hesap, göz açıp kapayıncaya kadar

¹³⁵ Tirmizî, Salât, 188; Ebû Davud, Salât, 145

¹³⁶ Gölcük, Şerafeddin; Toprak, Süleyman, Kelâm, s.477

¹³⁷ Tirmizî, Kıyâmet, 1

¹³⁸ Buhari, Mezalim, 10

¹³⁹ Yüksel, Emrullah, "Hesap" md, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, XVII., s.241

tamamlanır. Bir grup âlime göre, Allah kâfirleri değil, sadece müminleri hesaba çekecektir. Başka bir gruba göre ise, her mükellefi Allah adına bir melek hesaba çeker. Çünkü hesabı bizzat Allah yürütecek olsaydı, kâfirlerle de konuşması gerekirdi. Halbuki bu husus Kur'ân'da yer alan bilgilere terstir. İbn Teymiyye hesabı iki kısma ayırır. Birincisi, kullara ait bütün amellerin tespit edilip sayfaların sahiplere verilmesi şeklinde olup, mümin kâfir herkes için söz konusudur. İkinci kısım, ağır gelen tarafı belirlemek üzere iyilik ve kötülüklerin tartılması anlamında kullanılan hesaptır. Kâfirlerin kötülükleri, iyiliklerini boşa çıkardığından cennetlik veya cehennemlik olduklarını tespit etmek amacıyla, onlar hakkında bu tür bir hesap söz konusu değildir. Bununla birlikte, kötülüklerinin sınırını tayin edip, buna göre cezalandırılmaları için ikinci tür bir hesaba çekilebileceklerini söylemek mümkündür.¹⁴⁰

Dünyadan farklı bir alemde gerçekleşecek olan hesabın mahiyetini akıl yürütmek suretiyle belirlemek mümkün değildir. Bu hususta en isabetli yol, nasların bildirdiğini kabul etmekten ibarettir. Adil olan Allah'ın kullarına asla zulmetmeyeceği gerekçesiyle, hesabın gereksizliğini öne sürenlerin akli dayanakları bulunmadığı gibi, bu iddiayı hesabın vuku bulacağını açıkça bildiren naslarla bağdaştırmak mümkün değildir. Hesapta, bütün kulları sorguya çekip, yaptıklarını onlara ikrar ettirmek, peygamberleri, melekleri ve diğer varlıkları şahit tutarak ileri sürülebilecek mazeretleri ortadan kaldırmak, Allah'ın iyi kullarına karşı lütufkârlığını gösterip, affediciliğini fiilen ispat etmek, cezalandırdığı kullarına karşı ise adil davrandığını ortaya koymak, bu vesileyle itaat eden kullarını aziz kılıp isyankârları zelil kılmak, böylece insanları bekleyen akıbete dikkat çekerek dünyada yararlı işler yapmaya teşvik edip, kötülükten sakındırmak gibi hikmetlerin bulunduğu unutulmamalıdır.

2. Amel Defteri

Kur'ân-ı Kerîm'in bildirdiğine göre, insanın inanç ve bütün fiilleri tespit edilmiş olup kıyâmet gününde bir kitap halinde kendisine sunulacak; okuma bilen ve bilmeyen herkesten kendi kitabını okuması istenecektir: *“İnsan için kıyâmet gününde, açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız. Kitabını oku! Bugün sana hesap sorucu olarak*

¹⁴⁰ İbn Teymiyye, Takuyyiddîn, Mecmû'u fetâvâ, Riyad, 1997, IV, S.305-306

kendi nefsin yeter.”¹⁴¹ Amel defterlerini “Hafaza¹⁴², Kirâmen Kâtibîn¹⁴³, Rusûl¹⁴⁴, Rakîb-Atîd¹⁴⁵” adlarıyla anılan melekler kaydederler. Kur’ân’da kitâb ve suhuf adlarıyla geçen amel defterine kitâbü’l-a’mâl ve sahîfetü’l-a’mâl de denir.

Allah’u Teala kullarının başıboş olmadığını beyan eder: *“Onun sağında ve solunda yerleşmiş iki kayıtçı vardır. Ağzından çıkan bir tek söz olmaz ki yanında, bu iş için hazırlanmış gözcü olmasın, onun söylediğini ve yaptığını kaydetmiş olmasın.”*¹⁴⁶ Başka bir âyette aynı durum anlatılır: *“Bu durumda her kim mümin olarak iyi davranışlar yaparsa onun çabasını görmezlikten gelmek olmaz. Zira biz onu yazmaktayız.”*¹⁴⁷ Yüce Allah bu âyeti kerîmelerde insanın sağında ve solunda birer melek vazifelendirildiğini, bunların, insanın yaptığı şeyleri kaydettiklerini bildirmektedir.

Allah şöyle buyurur: *“Sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var. Onlar yaptığımız her şeyi biliyorlar.”*¹⁴⁸ Râzî, bu âyetle ilgili olarak şöyle der: Kuşkusuz Allah, kullarının neler yaptığını bütün ayrıntılarıyla bilir; bunun için yapılanların yazılmasına, yazıcılara, şahitlere, belgelere ihtiyacı yoktur. Ancak Allah, kendisiyle insanlar arasındaki ilişkileri onların kendi aralarındaki usullerine göre düzenler. İnsanlar arasındaki hak ve sorumlulukları düzenlemenin en sağlıklı yolu, her şeyi kayda geçirmek; hesaplaşma aşamasında ise belge ve tutanakları ortaya koyarak hakkın yerini bulmasını, adaletli bir sonucun alınmasını sağlamaktır. İşte kıyâmet günündeki hesaplaşma da böyle olacaktır.¹⁴⁹ Kur’ân-ı Kerim, inanmayanların melekler tarafından gözetildiklerinin farkında olmadıklarını ifade eder: *“Yoksa onlar, bizim kendilerinin*

¹⁴¹ İsrâ 17/13-14

¹⁴² İnfitâr 82/10

¹⁴³ İnfitâr 82/11

¹⁴⁴ Zuhruf 43/80

¹⁴⁵ Kâf 50/17-18

¹⁴⁶ Kâf 50/18

¹⁴⁷ Enbiyâ 21/94

¹⁴⁸ İnfitâr 82/10-12

¹⁴⁹ Razi, Mefâtihu’l-Gayb, XXXI, 83

sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmediğimizi mi sanıyorlar? Hayır! Öyle değil; yanlarındaki elçilerimiz yazmaktadırlar.”¹⁵⁰

Amel defteriyle ilgili olarak Kur’ân’da açıklanan hususlardan biri de, iyilere ait amel defterlerinin illiyyînde,¹⁵¹ günahkârlara ait amel defterlerinin siccînde¹⁵² bulunacağıdır. İbn Abbas’tan nakledilen bir rivâyete göre illiyyîn müminlerin ruhlarının bulunduğu yedinci kat gök, diğer bir rivâyete göre ise cennettir. Bazı müfessirler de onun göğün dördüncü katı, arşın sağ sütunu yahut sidretü’l- muntehâ olabileceğini belirtmişlerdir. Bu farklı bilgiler konu hakkında açık ve kesin bir rivâyetin bulunmamasından kaynaklanmıştır. İlliyyînden bahseden bazı hadisler mevcut olmakla birlikte bunlar genel vasfı itibariyle onun yüce bir mekandan ibaret bulunduğunu bildirmekte olup, yeri hakkında herhangi bir açıklık getirmemektedir. Bir hadiste, araya faydasız söz veya iş koymadan bir namazdan sonra diğer namazı bekleyip, vakti geldiğinde eda eden kimselerin illiyyîne kaydedileceği,¹⁵³ diğer bir hadiste de gökte yıldızların görüldüğü gibi illiyyîne ulaşan kimselerin aşağıda kalanlar tarafından açık olarak görüleceği belirtilir.¹⁵⁴ Başka bir rivâyette ise Allah’ın alçak gönüllü kimseleri illiyyîne, büyüklük taslayanları da en aşağı yere göndereceği bildirilerek illiyyînin en aşağı yerin karşıtı olduğu ifade edilir.¹⁵⁵

Sözlükte “darlık, hapis” anlamına gelen sicc kelimesinin çoğulu olan siccîn müfessilerce çok dar ve sıkıcı bir zindan, cehennemde bir kuyu, yerin derinliklerinde bir kaya, kâfirlerin amellerinin yazıldığı kitap şeklinde yorumlanmıştır.¹⁵⁶ İlgili âyetleri¹⁵⁷ açıklayan Zemahşerî, illiyyîn ve siccînin iki ilahi kitap (divan, arşiv) olup, illiyyînde melekler ile salih kimseler ve cinlerin, siccînde ise şeytanlarla fâsık insanların ve cinlerin amellerinin yazılı olduğunu kaydeder. İyilerin amellerinin yazıldığı bu defteri illiyyîn diye anılması, hem iyi amellerin insanı ilâhî yüceliklere ulaştırıcı olmasından,

¹⁵⁰ Zuhruf 43/80

¹⁵¹ Mutaffîfin 83/18

¹⁵² Mutaffîfin 83/7

¹⁵³ Müsned, III, 76; V,264

¹⁵⁴ Müsned, III, 50,61

¹⁵⁵ Müsned, III, 76

¹⁵⁶ Üzüm, İlyas, “İlliyyîn” md., TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2000, XXII, 124

¹⁵⁷ Mutaffîfin 83/7; Mutaffîfin 83/18

hem de bu defterlerin yüce bir mevkide bulunmasından dolayıdır. Aynı şekilde kötülerin defterlerinin konacağı yer, hem bunlarda kayıtlı bulunan kötülüklerin insanı cehenneme sürükleyici olması hem de bu defterlerin çok aşağı bir mevkide bulundurulması sebebiyle bu adla anılmıştır.¹⁵⁸ İlliyyîn ve Siccîn hatalardan arınmış, tahriften uzak, yazıları bozulup silinmez bir sicilde kayıtlı kitaplardan ibarettir.

Hz.Peygamber'in hadislerinde , amel defterinin insan vefat edince kapandığı fakat bazı durumlarda kapanmadığı iyilik ve kötülük yazılmaya devam ettiği belirtilmiştir: *“İnsan öldükten sonra amel defteri kapanır; yalnız şu üç şeyin sevabı devam eder: sadaka-i cariye, yararı sürekli olan ilim ve ölenin ardından dua eden hayırlı evlat.”*¹⁵⁹ Bu hadiste, amel defterinin kapanmaması, sevapların yazılması açısındandır. Hz.Peygamberin şu hadisinde başkalarını etkileyecek çığır açmanın iki şeklini de ayrı ayrı ifade etmiştir: *“Kim iyi bir uygulamaya öncülük ederse, kendisine hem o davranışın hem de kıyâmete kadar onu örnek alan kimselerin sevabı verilir. Yine kim kötü bir uygulamaya öncülük ederse, kendisine hem o davranışının hem de kıyâmete kadar onu örnek alan kimselerin günahı yüklenir.”*¹⁶⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de sadece fertlerin değil, toplulukların da amel defterinin olacağı, her topluluğun hesap gününde kitabını okumaya davet edileceğini ve yaptıklarının karşılığının kendilerine verileceği bildirilir. Yeryüzünde şırmarmayan ve ortalığı fesada vermeyen topluluğun hesaplarının temiz çıkacağı anlatılır: *“O gün her topluluğu diz çökmüş görürsün. Her topluluk kendi kitabına çağrılır, onlara şöyle denilir: -Bugün yaptıklarınızla cezalandırılacaksınız. Bu yüzünüze karşı gerçeği söyleyen kitabımızdır. Çünkü biz yaptıklarınızı kaydediyorduk.”*¹⁶¹ Âyetten anlaşıldığına göre âhiret hesabı bakımından da hem gruplara birer defter tahsis edilmiş, hem de her bir ferdin yapıp ettikleri kayda geçirilmiştir. Kur'ân bu suretle, insanın hem ferdi hem de içtimai sorumlulukları bulunduğu işaret ederek, onu her iki bakımdan da dikkatli olmaya çağırır.

¹⁵⁸ Zemahşerî, el-Keşşâf, IV, s.231-232

¹⁵⁹ Müslim, vasiyet,14; Tirmizî, ahkâm,36

¹⁶⁰ Müslim, İlim,15, zekât, 69; Müsned, IV, 362.

¹⁶¹ Câsiye 45/28-29

Hadislerde, kıyâmet günü amellerin yazılı olduğu sayfaların sağa sola çevrileceği tasvir edilir.¹⁶² Bu tür ifadeler, gerçek tasvirler olabileceği gibi, konunun önemini ve mutlaka meydana geleceğini anlatmayı hedef almış remizler de sayılabilir.

a. Amel Defteri Sağından Verilenler

Amel defterleri, Allah'a iman edip salih amel işleyen, cennete girecek olan kimselere sağ taraftan verilecektir. Bu kimseler dünyadayken âhirete inandığı için şöyle diyecektir: *“Kitabı sağ tarafından verilen: -Alın kitabımı okuyun- der. -Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum. O, artık mutluluk veren bir yaşam içindedir. Çok güzel ve pek kıymetli cennet bahçelerindedir. Meyveleri hemen el ile koparılacak durumdadır. Kendilerine şöyle denilir: -Geçmiş günlerinizde yaptığınız güzel işlerden dolayı afiyetle yiyin için!”*¹⁶³ Mahşerde kişinin amel defterinin sağ tarafından verilmesi onun dünya hayatında Allah'ın emrine uygun, dürüst ve erdemli bir hayat yaşadığını, dolayısıyla sicilinin temiz olduğunu gösterir. Bu durumda olan kimse Allah'ın lütfuyla kurtuluşa erenlerden olduğunu anlar ve *“Alın, kitabımı okuyun”* diyerek mutluluğunu başkalarıyla paylaşmak ister. *“Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.”* cümlesi, amel defteri sağından verilen kimsenin dünyada iken âhirete iman ettiğini ve ona göre hazırlık yaptığını gösterir.

Allah Kur'ân'da şöyle buyurur: *“Kime kitabı sağdan verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir. Ve sevinç içinde yakınlarına dönecektir.”*¹⁶⁴ Kitabın sağdan verilmesi, kişinin mutlu olacağını ifade eder. Bu kimselerin hesabı, Allah'ın rızasına uygun hareket ettikleri için kolay olur. Hz.Peygamber kolay hesabın, ince elenip sık dokunmadan yapılan bir hesap olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁵ Bu sebeple kitabı sağından verilen kimse sevinçli ve mutlu olarak yakınlarının yanına gider. Yakınlarından maksat; cennette olan komşuları, aynı nimet ikramlara nail olan cennet arkadaşları, kendisinden önce cennete gitmiş olan dünyadaki eşi, çocukları ve Allah'ın cennette kendisi için hazırlamış olduğu ailedir.

¹⁶² Tirmizî, Kıyâmet,4; İbn Mâce, Zühd,33

¹⁶³ Hâkka 69/19-24

¹⁶⁴ İnşikâk 84/7-9.

¹⁶⁵ Buharî, Tefsir 84.

b. Amel Defteri Solundan/Arkasından Verilenler

İman etmeyenlere ve kötülükleri sebebiyle cehenneme gidecek olanlara amel defterleri solundan ve arkasından verilecektir. Bu kimselere ashâb-ı şimal denir. “*Kimin de kitabı arkasından verilirse, yok olmayı isteyecek fakat alevli ateşe girecektir. O, dünyada iken ailesi içinde keyifli, şumarıktı. Hiçbir surette Rabbine dönmeyeceğini sanırdı. Hayır! Rabbine dönecek! Rabbi, onun yaptıklarını görmekteydi.*”¹⁶⁶

“*Kitabı sol tarafından verilene gelince, der ki: -Keşke bana kitabım verilmeseydi! Şu hesabımın ne olduğunu bilmeseydim. Keşke ölümümle her iş olup bitseydi. Malım bana hiç fayda sağlamadı; saltanatım da benden koptu, yok olup gitti.*”¹⁶⁷ Kişinin amel defterinin sol taraftan veya arkadan verilmesi onun dünya hayatında Allah’ın emrine uygun hareket etmediğini, dürüst ve erdemli bir hayat yaşamadığını, dolayısıyla sicilinin bozuk olduğunu gösterir. Bu durumdaki biri dünyada yaptıklarını amel defterinde görünce kendisinin cezalandırılacağını anlar, bu sebeple amel defterinin kendisine verilmesini ve içinde yazılmış olanları görmek istemez, ölümle her şeyin bitmiş olmasını temenni eder. Böyle bir temenni işe yaramayacağı gibi, dünyada helâl haram demeden kazandığı malı da kendisine verilecek cezayı önleyemeyecektir. Artık mal, mülk, saltanat, makam, güç ve dünyaya ait ne varsa hepsi yok olup gitmiş, sadece insanın olumlu veya olumsuz inanç ve amelleri kalmıştır.

3. Mizan

Sözlükte “bir şeyin ağırlığını tahmin etmek, ölçüye vurmak, tartmak” anlamında vezn (zine) kökünden türemiş bir isim olan mîzan “tartı aleti, tartmada kullanılan ağırlık; adalet” mânalarına gelir. Mîzanın âyet ve hadislerde kullanılışı çerçevesinde terimleşen muhtevası ise âhîret hallerinin belli bir merhalesinde mükelleflerin, sorguya çekilmelerinin tamamlayıcı bir işlemi olarak ceza veya mükafatı gerektiren amellerinin kemiyet açısından değerlendirilmesi şeklinde belirginleşmiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁶ İnşikâk 84/10-15

¹⁶⁷ Hâkka 69/25-29

¹⁶⁸ Toprak, Süleyman, “Mîzan” md., TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2005, XXX., s.211

Kur'ân-ı Kerim'de mîzanın mutlaka gerçekleşeceği şu âyetlerde ifade edilmektedir: *“O gün ölçü tartı haktır. Artık kimin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse, işte onlar âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı, kendilerini ziyana sokanlardır.”*¹⁶⁹ *“Biz kıyâmet günü adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.”*¹⁷⁰ Âhirette adaletin gerçekleşmesi bakımından sorgulamanın maksadı, cezalandırma veya ödüllendirme olup, bu da amellerin nitelik ve niceliğine göre değişir. Bu nicelik ve niteliğin tespiti de bir ölçüyü, tartıyı gerektirir. Âyette bu ölçü-tartı vezin kelimesiyle ifade buyurulmuştur. “O gün ölçü tartı haktır” ifadesindeki hak kelimesi “adalet-eşitlik” manasında kullanılmıştır. Âyette mîzanda haksızlık yapılmayacağı vurgulanmaktadır: Bir terazinin ağır gelmesi, tartılan şeyin ağırlık ve miktarı ile orantılıdır. Âhirette terazinin ağır gelmesi istenilen tarafı, iman ve iyi amellerin bulunduğu gözüdür. Terazide, imanla birlikte iyilikleri, hayır ve hasenatı ağır gelenler kurtulacaktır. Allah katında kıymeti ve ağırlığı olan, iman ve salih ameldir ki mîzanda ağır gelecek olan da budur. Âhret mahkemesinde ameller adaletli bir şekilde değerlendirilecek, karşılık verilirken asla haksızlık edilmeyecektir; yahut herkesin yaptıklarının karşılığı denk bir şekilde ödenecek; iyiliklerin karşılığı fazlasıyla verilecek,¹⁷¹ kötülüklerin karşılığı ise denk cezalar şeklinde olacaktır. Şu kadar var ki, tövbe, şefaât gibi sebeplerle, yahut sırf Allah'ın rahmetinin bir nişanesi olarak müminlerin bazı günahlarının affedilmesi ya da bazı sevaplarının artırılması mümkün olacaktır. Zira bunda, adalete aykırı bir durum yoktur. Her halükârda “tartıları ağır gelenler” yani iyilikleri daha çok olanlar kurtuluşa erecektir.

Mîzanda inkârcıların durumu da şöyle anlatılır: *“İşte onlar, Rabblerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa gitmiş olanlardır; bu sebeple biz, kıyâmet gününde onların amellerine değer vermeyiz. İnkâr etmeleri, âyetlerimi ve resullerimi alaya almaları sebebiyle, onların cezası cehennemdir.”*¹⁷² Allah kendisine

¹⁶⁹ A'râf 7/8-9

¹⁷⁰ Enbiyâ 21/ 47

¹⁷¹ En'am 6/ 160

¹⁷² Kehf 18/ 105-106

ortak koşanların amellerinin hiçbir değeri olmadığını bildirmiştir. Bu sebeple dünyada yapıp ettikleri boşa gitmiştir; hirette Allah tarafından hiçbir değer verilmeyecektir. Hz.Peygamber'in hadisinde de bu duruma işaret edilmiştir: “*Kıyâmet gününde şişman ve iri cüsseli nice adamlar gelir ki, Allah katında sivrisineğin kanadı kadar ağırlığı yoktur. (İsterseniz) biz kıyâmet gününde onların amellerine değer vermeyeceğiz yetini okuyunuz.*”¹⁷³

Kur’ân ve Sünnetin açık beyanları, mîzanın hret hallerinden veya orada gerçekleştirilecek işlemlerden biri olduğunu göstermektedir. Mükelleflerin ceza veya mükâfat gerektiren hareketlerinin kayıt altına alındığı ve âhirette bunun muhasebesinin yapılacağı sabit olunca sözü edilen davranışların değerlendirilmesi anlamına gelen mîzanın hakikati de ortaya çıkar. Sem’iyyat bahisleri içinde yer alan mîzanın nasıl gerçekleşeceği hususunda nasların zahiri manalarıyla yetinmeyi esas alan selef alimlerinin yanısıra konuya dünyadaki tecrübelerin işığı altında yaklaşmak isteyen, ayrıca bu meseledeki hükmü Allah’a havale eden alimler de mevcuttur. Naslarda terazi (mîzan, mevazin) kelimesinin yer alması ve hadis rivâyetlerinde “terazinin gözleri, çevrilen sayfalar” gibi ifadelerin geçmesinden hareketle bazı alimler, mîzanın dünya hayatında kullanılanlarda grldğu gibi iki gözü ve ortada dili bulunan bir alet olduğunu kabul etmişlerdir. Din terminolojisinde “amel” diye isimlendirilen iyi veya kötü davranışlar maddi değil manevi varlıklar grubuna girdiğinden (araz) maddi anlamdaki ölçü ve tartının sınırları dışında kalır. Bu sebeple mîzanda amellerin değil onların yazılı bulunduğu sayfaların (amel defteri) veya bu davranışları ortaya koyan kişinin kendisinin tartılabileceği dşnlmştir.¹⁷⁴

Mu’tezile ekolüne mensup bazı alimler bir taraftan amellerin vezne müsait olmayan arazlar konumunda olduğunu, diğer taraftan mîzan kelimesini “adalet” manasında da kullanıldığını göz önüne alarak, kıyâmet günündeki mîzanın “adalet ve hakkaniyet” anlamına geldiğini söylemişlerdir.¹⁷⁵ Mu’tezile amellerin tartılmasını imkânsız görür. Zira onlara göre ameller hareketlerdir. Hareketlerin tartılması ise

¹⁷³ Buhari Tefsir 18/6

¹⁷⁴ Teftâzânî, şerhu’l-Makâsıd, II, s.164

¹⁷⁵ Teftâzânî, şerhu’l-Makâsıd, II, s.164

mümkün değildir. Ameller kalıcı olmadıklarından onların tartılması düşünülemez. Mu'tezileye göre amellerin karşılığı, cennette veya cehennemde derecelerdir. Mu'tezile alimlerine göre hasenât, seyyiâtla birlikte olup, iyiliklerin kötülüklerle birlikte tartılması, bunların karşı karşıya getirilmesi tarzında bir ölçme tasavvur olunamaz. Zira onlara göre iyilikler küçük günahları yok eder, giderir, büyük günahlarla birlikte ise hasenat kalıcı değildir. O halde, amellerin tartılması düşünülemez.¹⁷⁶

Mîzan konusunda benimsenen bir görüş de, onun amellerin miktarını tespiti yarayan bir şeyden ibaret olup, niteliğinin bilinemeyeceği ve dünya terazileriyle mukayese edilemeyeceği şeklindedir. Bu hususu irdelemeyip mahiyetini Allah'a havale etmek en isabetli yöntemdir.¹⁷⁷

Allah'ın Kur'ân'da açıkça beyan ettiği gibi mîzan vuku bulacaktır, ameller tartılacaktır. Dünya hayatına kıyasla bunu imkânsız görmek makul değildir. Niceliğini ve niteliğini Allah'ın tayin ettiği ölçüler içinde mîzan gerçekleşecek ve ameller tartılacaktır.

4. Şefaât

Şefaât, rasuller, nebiler, alimler ve Allah'ın izin vereceği kimselerin, yine Allah'ın izniyle müminlerden bazılarının günahlarının bağışlanmasını ya da Allah katındaki derecelerinin yükseltmelerini talep etmesidir.¹⁷⁸ Şefaât “bir kimsenin bağışlanması için onun adına af dileme, maddi veya manevi bir imkânı elde etmesi için yetkilisi nezdinde aracılık yapma”, özellikle dini bir terim olarak “günahkâr bir müminin affedilmesi veya yüksek derecelere ulaşması için Allah nezdinde mertebesi yüksek olan birinin Allah'a dua etmesi, dilekte bulunması” anlamına gelmekte ve daha çok bu yüksek mertebeli kulların, âhirette günahkârların bağışlanması yönünde vuku bulacak dileklerini ifade etmektedir.

¹⁷⁶ Pezdevî, Ebu Yusr Muhammed, Çev. Şerafeddin Gölcük, Ehl-i Sünnet Akaidi, İstanbul,1994, s.230

¹⁷⁷ Toprak, Süleyman, “Mîzan md’”, s.211

¹⁷⁸ Gölcük, Şerafeddin; Toprak, Süleyman, age, s.479

Kur’ân-ı Kerim’de şefaitle ilgili âyetlerin birinde şöyle denmektedir: “(O gün) *Rahmân’ın katında söz ve izin alandan başkasının şefaati olmayacaktır.*”¹⁷⁹ “Rahmân’dan söz alanlar” ifadesi iki türlü anlaşılabilir:

- Bunlar âhirette layık olanlara şefaati etmek için kendilerine izin verilenlerdir. Nitekim bir âyette, Allah izin vermedikçe hiçbir kimsenin şefaati edemeyeceği haber verilmektedir.

- Dünyada iken şefaati hak ettiren iman ve amel sahibi olanlar. Bunlar Allah’ın birliği, peygamberlik, âhiret gibi iman esaslarına inandıkları için kendilerine şefaati edilmeye layık kazanmışlardır. Allah’ın izin verdiği kimseler, bunların günahlarının affi için şefaati edeceklerdir.

Başka bir âyette: “O gün Rahman’ın izin verdiği ve sözünden hoşlandığından başkasının şefaati fayda vermez.”¹⁸⁰ buyrulmaktadır. Âyetlerden anlaşılan şefaati Allah’ın izninde ve tasarrufundadır. Cenab-ı Allah istediği kullarına şefaati izni verecek ve şefaati gerçekleştirecektir.

Şefaati ilgili olarak Kur’ân’da “hiç kimseden şefaati kabul edilmeyeceğini”¹⁸¹ bildiren âyetler, şefaatin olmadığına bir delil olarak ileri sürülemez. Zira bu âyetler, inkârcıların akıbetlerinin söz konusu edildiği yerlerde gündeme getirilen ifadelerdir. Bu âyetlerle kâfir, müşrik ve münafıkların şefaatin dışında olduğu vurgulanır.

Hadislerde de şefaati ilgili bilgiler vardır: Peygamber Efendimiz bir hadisinde: “Şefaatiim ümmetinden büyük günah işleyenler içindir.”¹⁸² buyurarak büyük günah işlemiş olan müminlerden bazılarının şefaati edeceğini haber vermiştir. Bunun yanında Peygamberimizin bir de “Şefaati-i Uzmâ”sı, en büyük şefaati vardır ki, bu, mahşerde toplanan ve o günün sıkıntıları içinde bulunan insanlığın bir an önce hesaba çekilmesi için Peygamber Efendimizin bütün insanlığa şefaati etmesidir.¹⁸³ Başka bir hadiste ise

¹⁷⁹ Meryem 19/87

¹⁸⁰ Tâhâ 20/109

¹⁸¹ Bakara 2/123

¹⁸² Ebû Dâvûd, Sünnet,21; İbn Mâce, Zühd, 37; Tirmizî, Kıyâmet,11.

¹⁸³ Gölcük, Şerafeddin; Toprak, Süleyman, age., s.480

her peygamberin kendisine has ve kabul olunan bir duasını bulunduğunu, kendisinin de bu duasını âhirette ümmetine şefaata etmek için yapacağını bildirmiştir.¹⁸⁴

Kur'ân'da Peygamber Efendimiz'le ilgili şöyle buyrulur: “*Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nafîle bir ibadet olarak da namaz kıl ki, Rabbin seni övülmüş bir makama yükseltsin.*”¹⁸⁵ Müfessirler “övülmüş makam” diye çevrilen “makâmen mahmûden” ifadesini, Hz.Peygamber'in kıyâmetteki şefaata makamı, yine kıyâmette kendisine “hamd bayrağı” verilmesi gibi değişik şekillerde yorumlamışlardır. Bunun belirli bir makam olmayıp çeşitli mazhariyetleri içerdiği de belirtilir.¹⁸⁶

Peygamber Efendimizin yapacağı şefaata sekiz maddede özetlenir:

- Peygamber Efendimiz'in en büyük şefaati, insanların mahşer gününün şiddet ve sıkıntılarında kurtulmaları içindir. Hz. Peygamber, insanların bir an önce hesaba çekilmeleri için o gün Allah'a yalvaracaktır.

- Müminlerden bir topluluğun hesapsız cennete girmesi için yapacağı şefaata.

- Cehenneme girmeyi hakettikleri halde cehenneme girmemeleri için bir kısım günahkârlar hakkında yapacağı şefaata.

- Cehenneme giren müminlerin oradan çıkmaları için yapacağı şefaata.

- Cennetliklerin derecelerinin artması için şefaata.

- Ümmetinden günahları sevaplarından çok olan bir topluluk için şefaata.

- Cehennemde ebedi olarak kalan kâfirlerin azaplarının hafifletilmesi için şefaata.

- Müşrik çocuklarının azap görmemeleri için yapacağı şefaata.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Buhari, Daavat, 21; Müslim, İman, 86

¹⁸⁵ İsrâ 17/79

¹⁸⁶ Kur'ân Yolu, III., 512.

¹⁸⁷ Gölcük, Şerafeddin; Toprak, Süleyman, age., s.480

Şefaati hakır ve şefaati ümit eden kimseler için kurtuluş vesilesidir. Ancak kâfir ve münafık olanlar için onları kurtuluşa erdirecek herhangi bir şefaati söz konusu değildir. Kur'ân'da *“Kulluğundan yüz çevirenlere ve kibirlenenlere gelince, onlara acı bir şekilde azap edecektir; bunlar kendileri için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulabileceklerdir.”*¹⁸⁸ *“Onlara (kâfirlere) şefaatiçilerin şefaati fayda vermez.”*¹⁸⁹ buyurularak bu hususa işaret edilmiştir.

Kur'ân'ın şefaati ile ilgili âyetlerinin üslubundan, âhirette şefaati mümkün olmakla birlikte bunun sınırlı tutulacağı ve insanların şefaate bel bağlamadan kendi kurtuluşları için yine kendilerinin çaba göstermesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu durum karşısında insan için gerekli olan şey, zaman kaybetmeden tevhid inancına sarılarak, Allah'a karşı kulluk görevlerini yerine getirmek ve ahlakını düzeltmek, geçmişteki günahlarından dolayı da tövbe etmektir. Gerek Kur'ân-ı Kerim'de gerekse hadislerde içtenlikle, samimiyetle yapılacak tövbelerin geri çevirmeyeceğine dair çok açık ve kesin açıklamalar vardır. Kur'ân'ın şefaati konusundaki üslubu, şefaati beklentisinin insanları dini ve ahlaki hayatlarında gevşekliğe sürüklemesinden; yine Kur'ân'ın tövbelerin kabul buyurulacağına dair çok net ve ümit verici ifadeleri ise tövbenin kişiye hatalı inanç ve davranışlarını terkettirmesinden, böylece düzeltici ve ıslah edici bir fonksiyon icra etmesinden ileri gelmektedir.

İslam fırkalarından Şiiler, şefaati kabul ederler.¹⁹⁰ Mutezile'ye göre şefaati gerçekleşmez. Çünkü onlara göre, büyük günah temelli ateşte kalmanın sebebidir, küçük günah ise bağışlanmıştır.¹⁹¹ Mutezile, ehl-i sünnetin şefaatin varlığına delil olarak zikrettiği âyetleri, kendi vad ve vaid anlayışlarına bağlı kalarak te'vil etmektedirler.

5. Havz-ı Kevser

İslami literatürde havz, âhirette Resul-ü Ekrem'e tahsis edileceği bildirilen çok büyük bir havuzu; sözlükte “çok, pek çok” anlamında bir sıfat veya “ırmak” manasında

¹⁸⁸ Nisa 4/173

¹⁸⁹ Müddessir 74/48

¹⁹⁰ Gölpınarlı, Abdulbâkî, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik, İstanbul, 1979, s.548

¹⁹¹ Pezdevî, age., s.234

bir isim olan kevser de yine Resullullah'a ayrılan, bütün cennet ırmaklarının kendisinden doğduğu büyük bir su kaynağını veya nehri ifade etmekte, Arapça'da ayrı ayrı kullanılan bu iki kelime, Türkçe'de Havz-ı Kevser olarak bir tek terime dönüşmüş bulunmaktadır.¹⁹² Âhirette her peygamberin bir havuzu olacaktır ki bu havuzdan peygamberin kendisi ve ümmetinden Allah'ın diledikleri içeceklerdir. O gün Peygamber Efendimizin de bir havzı olacaktır. Enes bin Malik'in rivâyet ettiği bir hadiste, Resul-ü Ekrem kevseri, Rabb'inin kendisine vaaddettiği bir nehir şeklinde açıklamış, bu nehrin üzerinde hayrı çok olan bir havuz bulunduğunu ve kıyâmet gününde ümmetinin oraya geleceğini bildirmiştir.¹⁹³ Kur'ân'da: "*Ey Muhammed! Biz sana kevseri verdik*"¹⁹⁴ âyetindeki "kevser" den kastın, kevser havzı veya cennetteki bir ırmak olduğu tefsirlerde anlatılır. Peygamber Efendimize Allah'ın bir lütfu olan ve ümmetinden Allah'ın dilediği kimselerin içeceği ve bir daha susamayacağı kevser hakkında Peygamber efendimizden rivâyet edilen hadislerden biri şu anlamdadır: "Benim havzımın bir kenarı bir aylık yoldur (havzım çok geniştir). Suyu süttten daha beyaz, kokusu miskten daha güzel, kadehleri de gökteki yıldızlardan daha çoktur. Ondan bir kere içen, bir daha ebediyyen susamaz."¹⁹⁵

Hadislerde¹⁹⁶ bildirildiğine göre Hz.Peygamber, mahşer gününde herkesten önce geleceği havzın başında ümmetini beklerken, dünyada tanıdığı ve sohbet ettiği bazı insanların cehenneme doğru götürüldüğünü görecektir, onları "ashabım" veya "ümmeğim" diyerek yanına çağırarak, ancak görevli melek yaklaşmalarına izin vermeyecektir. Hz.Peygamber bunun sebebini sorduğunda melek veya bizzat Allah Hz.Peygamber'e, kendisinin vefatından sonra onların bir takım kötülöklere saptıklarını, yıkıcı faaliyetlere giriştiklerini, nihâyet bu kişilerin irtidat ettiklerini haber verecektir. Bunun üzerine Resullullah, "*Aralarında bulunduğum sürece ben de onların üzerine gözetleyiciydim;*

¹⁹² Ertürk, Mustafa, "Havz-ı Kevser" md., TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1997, XVI., s.546

¹⁹³ Müslim, Salat 33

¹⁹⁴ Kevser 108/1

¹⁹⁵ Tirmizi, Kıyâmet, 14-15

¹⁹⁶ Buhari, Fiten, 1; Rikâk,45; Müslim, Salat, 53; İbn Mace, Zühd, 36

beni vefat ettirince artık onların üzerine gözetleyici yalnız sen oldun”¹⁹⁷ mealindeki âyeti okuyacak ve bu kişilerin havza yaklaşımlarına izin vermeyecektir.

6. Sırat

Sözlükte ‘yol’ manasına gelen sırat, cehennem üzerinde bulunan bir yol, bir köprüdür ki, müminler cennete bu yoldan geçerek ulaşacaklardır. Sıratı geçemeyenler ise, cehenneme düşecektir.¹⁹⁸ İnsanların, âhiret hayatında sırat köprüsünden geçecekleri konusu, Kur’ân’da açık bir şekilde geçmemektedir. Ancak bazı âyetlerde, bu konuya işaret edilmektedir. İnsanların âhiret hayatında sırat köprüsüne uğrayacağını işaret eden bir âyet şöyledir: *“Sizden hiç kimse yoktur ki, oraya varmayacak olsun. Çünkü bu, bizzat Rabbinin gerçekleşmesini üstlendiği değişmez bir karardır.”*¹⁹⁹ Bu âyette geçen, *“Sizden hiç kimse yoktur ki oraya varmayacak olsun”* cümlesindeki “oraya” kelimesi müfessirler tarafından farklı şekilde yorumlanmıştır. Abdullah b.Abbas (v.68/687), Abdullah b.Mesud (v.32/652) bu âyette söz konusu olan oraya kelimesinden gayenin, sırat köprüsü olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre her insan mutlaka sırat köprüsüne uğrayacaktır. Diğer bazı tefsirciler ise, bu âyette geçen “oraya” kelimesini, cehennem olarak yorumlamışlar ve her insanın, âhiret hayatında mutlaka cehenneme uğrayacağını, iyi olan kişilerin, orada fazla durmadan geçip cennete gideceklerini, inancı bozuk ve ameli kötü olan insanların ise cehennemde kalacaklarını söylemişlerdir.²⁰⁰

Bu tanımlar, birbirine yakın olup aynı sonuca varmaktadır. Bunlara göre sırat köprüsü, ya cehennemden üzerinden geçen bir köprü veya cehennemden geçen bir yoldur. İnsanların âhiret günündeki hallerinin tasvir edildiği şu âyette de sırata işaret vardır: *“Ey inananlar, yürekten tevbe ederek Allah’a dönün ki, Rabbiniz kötülüklerinizi örtsün, sizi içlerinden ırmaklar akan cennetlere koysun. Allah’ın, Peygamberini ve onunla beraber olan müminlerini utandırmayacağı o gün, ışıkları önlerinde ve defterleri*

¹⁹⁷ Maide 5/117

¹⁹⁸ Gölcük, Şerafeddin; Toprak, Süleyman, age., s.481

¹⁹⁹ Meryem 19/71

²⁰⁰ Turgay, Nureddin, Kur’an Açısından Ahiret, Ankara, 2005, s.93

sağlarından verilmiş olarak yürürler ve –Rabbimiz ışığımızı tamamla, bizi bağışla. Doğrusu sen her şeye Kadirsin- derler.”²⁰¹

İslam inancının dışındaki inanç sistemlerinde de âhirette sırat köprüsünün varolacağına dair rivâyetler vardır.²⁰²

Gerçek mahiyetini ancak Allah’ın bildiği sıratın kıldan ince, kılıçtan keskin olduğu rivâyet edilir. Bunun anlamı, günahlara ve sevaplara göre onun üzerinden geçmenin kolay veya zor olacağıdır. Sevabı bol ve çok olan, oradan ışıklı ve süratli bir şekilde geçerken, günahı çok olanlar çok yavaş ve zorluklar içinde geçecek hatta bazıları geçemeyip cehenneme düşecektir. Cehennem üzerinde cennete uzanan bu köprü, belki de insanın dünya hayatı boyunca güzel amellerle inşa ettiği köprüdür. İnsanın bu dünyadaki iyi amelleri öteki dünyada onun önüne bir köprü olarak gelir, insanı cehenneme düşmeden cennete ulaştırır.²⁰³

²⁰¹ Tahrîm 66/8

²⁰² Harman, Ömer Faruk, “Cehennem” md., TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, VII, s. 225

²⁰³ Gölcük, Şerafeddin; Toprak, Süleyman, age., s.482

SONUÇ

Âhiret hayatının keyfiyeti ve âhiretteki olaylar, gayba ait meseleler olduğu için akılla izah edilemez. Bu konuda, sağlam, güvenilir ve tek kaynak Kur'ân-ı Kerim ve Sünnetten oluşan naslardır. Kur'ân'da ve sahih hadislerde ne bildirilmişse, onunla iktifa edilir. Sûr, haşir, mahşer, mîzan, hesap, cennet ve cehenneme ait bilgiler, bu kaynakların haber vermesi neticesinde şekillenmektedir.

Getirdiği âhiret inancıyla, helal-haram, güzel-çirkin, dünya hayatının her yönünü değerlendirmiş olan Kur'ân, olumlu veya olumsuz insan davranışlarının arkasında yer alan âhiret inancının rolünü işlemektedir. Kur'ân bir yandan, âhirete imanla salih ameli irtibatlandırıp, salih ve yararlı işleri bu inancın semeresi olarak değerlendirirken, diğer taraftan olumsuz tavır ve hareketleri de âhireti inkâr ile ilgili gösterir.

Ölümden sonraki hayatın varlığı, insan aklını meşgul eden önemli meselelerden biri olunca, Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet, haşri ispat eden kesin deliller ortaya koymuştur. Delillerini ortaya koyarken, inkârcıların itirazlarını da içine alan örnekler vermiş ve o itirazları sağlam bir mantıkla geçersiz kılmıştır. Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet, âhiretin gerçekleşmesinin gerekli olduğunu şu sebeplere bağlar: birincisi; kulluğun karşılığının verilmesi, ikincisi; mutlak adaletin gerçekleşmesi, üçüncüsü; insanlar arasındaki tartışmaların, ayrılıkların kesin bir biçimde sona erdirilmesidir.

İnsanın hem kalbi- ruhani hem de fiziki-cismani imtihanları vardır. İnsan çok yönlü imtihan edilen bir varlıktır. Bu imtihan çeşitlerine göre mükâfatlandırılması daha isabetli görünmektedir. Âhirette sadece ruhani haşri uygun görünmemektedir. Âhiret hayatının mükemmelliği hem ruhani hem cismani haşri gerektirir.

İlahi beyan insanın imtihan için yaratıldığını ve ölümlü bir varlık olduğunu vurgular. İnsan bu dünyada inanç ve amellerini ortaya koyar. İnsanın inanç ve amellerinin karşılığı âhirette kendisine mükâfat veya ceza olarak verilecektir. Kur'an ve Sünnet asıl ve ebedi hayatın âhiret olduğunu vurgular, insanın âhiret için çaba ve gayret sarfetmesini tavsiye eder. İnsan âhirete nispetle çok az ve kısa olan dünya hayatını düşündüğü gibi âhiretini de düşünmek zorundadır. Kabir hayatı, insanların dirilmesi, mahşerde toplanma, amellerin dağıtılması, hesap ve cennet veya cehenneme gidiş insanı ilgilendiren meselelerdir.

KAYNAKÇA

Abdulkâî, Muhammed Fuad

- “*el- Mu’cemu ’l-Müfehres Li Elfazi ’l-Kur’âni ’l-Kerim*”, Kahire 1998

Ahmed b.Hanbel

- “*Müsned*”, Beyrut, 1985

Aydın, Mehmet

- “*Din Felsefesi*”, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.,İzmir, 2001

Aydüz, Davut

- “*Yâsîn Sûresi Tefsiri*”, Işık Yay., İstanbul 2004

- “*Kâf Sûresi Tefsiri*”, Akademi Yay., İzmir, 2007

Buharî, Muhammed b. İsmail

- “*el-Camiu’s-Sahih*”, Mısır, 1328

Canan, İbrahim

- “*Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*”, Akçağ yay., Ankara,1995

Ebu Davud, Süleyman b. Eş’as es-Sicistanî

- “*Sünen*”, Mısır, 1955

Ertürk, Mustafa

- “*Havz-ı Kevser*” md., TDV İslâm Ansiklopedisi, İst., 1997, XVI, s. 546-549

el-Eş’arî, Ebu’l-Hasen,

- “*el-İbâne an Usûli’d-Diyâne, Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, Beyrut, 1990*”

Gazzâli, Ebu Hamid

- *el-İktisad fi'l-İ'tikad*, Daru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988

- *Tehâfutü'l-Felâsife*, Daru'l-Fikri'l-Lübnanî, Beyrut, 1993

Gölcük, Şerafeddin

- "*İslâm Akaidi*", Esra Yay., Konya, 1994

- "*Kur'ân ve İnsan*", Esra Yay., Konya, 1996

Gölcük, Şerafeddin; Toprak, Süleyman

- "*Kelâm*", Tekin Kitabevi, Konya, 2001

Gölpınarlı, Abdalbâkî,

- "*Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik*", İstanbul, 1979

Harman, Ömer Faruk

- "*Cehennem*" md., TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, c.VII, s.227-233

Harputî Abdullatif,

- "*Tenkîhu'l-Kelâm fi Akaidi'l-İslam*", Dersaadet- Necm İstikbal Mat., 1330

Heyet

- "*Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*", TDV Yay., Ankara, 1997

İbn Hümam, Kemal,

- "*el-Müsayere*", Çağrı yay., İst., 1979

İbn Mace, Ebu Abdillah Muhammed

- "*Sünen*", 1975

İbn Kesîr,

- “*Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*”, Kahire, 1980

İbn Rüşd , Ebulvelid Muhammed,

- “*Felsefe-Din İlişkileri*” (Çev.:Süleyman Uludağ),Dergah yay.,İst.,1985,s.138.

İbn Teymiyye, Takıyyuddîn,

- “*Mecmû’u fetâvâ*” Riyad, 1997.

Kaya, Mahmut,

- “*Fârâbî*” md., TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1995, XII., s.157

Kandemir, M.Yaşar; Çakan, İsmail Lütfi; Küçük, Raşit

“*Riyâzü’s Sâlihîn Tercüme ve Şerhi (Peygamberimizden Hayat Ölçüleri)*”,
Erkam Yay., İstanbul, 2005

Karaman, Hayreddin; Çağrı, Mustafa; Dönmez, İbrahim Kâfi;**Gümü, Sadreddin**

- “*Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara,
2007

Kılavuz, Ahmet Saim

- “*Amel Defteri*” md., TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, c.III, s.20-21

Kur’ân-ı Kerîm**Mevdûdî, Ebu’l Al’a**

- “*Tefhimu’l-Kur’ân*”, İnsan yay., İstanbul, 1986, III, s.285

Müslim b.Haccac

- “*Sahih*”, Beyrut, 1955

Öztürk, Yener

- “*İmkânı ve Lüzumu Açısından Kur’ân’da Âhiret*,” Işık Yay., İstanbul, 2001

Paçacı, Mehmet

- “*Kur’ân’da ve Kitab-ı Mukaddeste Âhiret İnancı*”, İstanbul,1994

Pezdevî, Ebu'l Yusr Muhammed

-“*Ehli Sünnet Akaidi*”, Çev:Şerafeddin Gölcük, Kayıhan yay., İstanbul,1994

Rağıb el-İsfehanî

- “*el-Müfredât*”, *Daru Kahraman*, İstanbul, 1986

Râzî, Fahrüddin,

-“ *el- Muhassal*”, Çev.: Hüseyin Atay, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 2002

-“*Mefâtihu'l-Gayb*”, Beyrut, 1990

Reşid Rıza,

“*el-Vahyu'l-Muhammedî*”, Mektebetü'l-Kahire, ts,

Taberî, Muhammed b.Cerîr,

-“ *Câmiu'l- Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân* ”, Beyrut, 1995

Teftâzânî, Sadu'ddin Mesud b.Ömer

-“*Şerhu'l-Makâsıd* ”, İstanbul, 1305

-“*Şerhu'l-Akâid* ”, İstanbul, 1326

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed

- “*Sünen*” , Medine, 1978

Toprak, Süleyman

- “*Haşır*” md., TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1997, c.XVI., s.416-417
- “*Ölümden Sonraki Hayat Kabir Hayatı* ”, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2001
- “*Mizan*” md., TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2005, c. XXX., s.211-212

Turgay, Nurettin

- “*Kur’ân Açısından Âhiret*”, Ankara, 2005

Türcan, Galip

- “*Kur’an’da Âhiret İnancı*”, Isparta (Doktora Tezi), 2002

Türker, Mübahat

- “*Üç Tehâfüt Bakımından Felsefe-Din Münasebeti*”, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yay., Ankara, 1956

Üzüm, İlyas

- “*İllyiyn*” md., TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2000, c.XXII, s.123-124

Yavuz, Yusuf Şevki

- “*Ba’s*” md., TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, c.V., s. 99-100

Yazır, Elmalılı M. Hamdi

- “*Hak Dini Kur’ân Dili*”, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992

Yüksel, Emrullah

- “*Hesap*” md, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1998, c. XVII, s.240-242

Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer,

- “*el-Keşşâf an hakâiki’t –tenzil ve uyûni’l- ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl*”, Beyrut